

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2011

Daniela Zajíčková

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Baroko na Jilemnicku a jeho obraz v regionální literatuře
Daniela Zajíčková

Bakalářská práce
2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona c. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a také s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladu, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

Ve Víchové nad Jizerou dne 24. 3. 2011

Daniela Zajíčková

Mé poděkování je určeno pro Mgr. Pavla Panocha, Ph.D, PhDr. Ivo Říha, Ph.D a PaedDr. Janu Luštincovi za jejich odborné rady a připomínky při psaní mé bakalářské práce. Dále své rodině a přátelům za projevenou podporu během celého mého studia. Na závěr patří dík PhDr. Janě Pražákové za provedení korektury.

Anotace

Tato práce bude věnována baroku na Jilemnicku a jeho obrazu v regionální literatuře. První část se soustředí na historické a geografické vymezení regionu. Vyjmenovává panující šlechtické rody a dotýká se i náboženské otázky. Dále vybírá významné barokní památky. Druhá část pojímá obraz baroka v regionální literatuře, kdy se zprvu obecně zastavuje u lidové kultury a folkloru. Zvláštní kapitolu tvoří vyobrazení Krakonoše v literatuře.

Klíčová slova

baroko, regionální literatura, folklor, památky

Title

Baroque in Jilemnice region and its image in the regional literature

Annotation

This work will be devoted to Baroque Jilemnicka and its image in the regional literature. The first part focuses on the historical and geographical boundaries of the region. It lists the ruling noble families and also covers religious issues. Furthermore, collecting important Baroque monuments. The second part of the conception of Baroque painting in the regional literature, which are generally at first stops at popular culture and folklore. A special section consists of images Krakonoš in the literature.

Keywords

baroque, regional literature, folklore, monuments

Obsah

Úvod.....	1
1. Geografický a historický kontext	4
1.1. Geografická poloha oblasti.....	4
1.2. Přehled dějin Jilemnicka.....	5
1.2.1. Počátky	6
1.2.2. Založení a vývoj jednotlivých měst.....	7
1.3. Náboženské poměry	13
1.3.1. Jilemnice.....	13
1.3.2. Vysoké nad Jizerou.....	15
2. Jilemnicko v sedmnáctém a osmnáctém století.....	16
2.1. Působící rody.....	16
2.2. Sedmnácté století.....	18
2.3. Osmnácté století	19
2.3.1. Selské povstání 1775	20
3. Katalog památek.....	23
3.1. Jilemnice.....	23
3.2. Jablonec nad Jizerou.....	29
3.3. Vysoké nad Jizerou	30
4. Lidová slovesnost a folklor	32
4.1. Sběratelé lidové slovesnosti	33
4.2. Regionální literatura	35
5. Vypravění o Krakonošovi.....	42
5.1. Podoby Krakonoše	42
5.2. Původ Krakonoše	43
5.3. Motivistické variace	45
5.3.1. Motivy	45
5.4. Německá literatura	48
5.4.1. Johannes Paul Praetorius	49
5.4.2. Osmnácté století	49
5.4.3. Meziválečné a poválečné období.....	50
5.5. Česká literatura.....	51
5.5.1. Nejstarší podoby Krakonoše v české beletrii	52
5.5.2. Další podoby.....	53
5.5.3. Vstup do dětské literatury.....	54
5.5.4. Poválečná literární tvorba.....	54

5.6.	Vybraní autoři.....	55
6.	Tvorba devatenáctého a dvacátého století.....	59
6.1.	Realismus	59
6.2.	Narativní způsoby.....	60
6.3.	Časopis Krkonoše.....	61
6.4.	Autoři devatenáctého a dvacátého Století	63
7.	Použitá literatura.....	73

Úvod

Celý svůj dosavadní život jsem strávila v podkrkonošské vesničce Víchová nad Jizerou nedaleko Jilemnice, v malebné krajině části východního Podkrkonoší, kde se setkáváme s kulturním dědictvím po našich českých, ale i německých předcích. Právě tady totiž, v pohraničních oblastech, se odedávna střetávala minimálně tato dvě etnika, německé a české. Problém etnicity vládl v krkonošském pohraničí od počátku jeho osídlování. České i německé obyvatelstvo tu po celá staletí žilo v harmonii vedle sebe a rozvíjelo společné hodnoty. Zcela zásadní změnu přinesla druhá světová válka, ale především období poválečné, poznamenané odsunem Němců. Začala se objevovat sporná témata, která společnou rozvinutou mentalitu narušila nebo dokonce zcela podlomila. Tohoto historického, ale i etnografického a politického problému, se však text dotýká pouze okrajově.

Blízký vztah k danému regionu, místní krajina a tradice, které dokážou inspirovat k zamyšlení nad hodnotami, které tu vládly v době našich předků a nad těmi, které ovládají dnešní společnost, předznamenaly i výběr tématu této práce, věnované oblasti vymezené obcemi Jilemnice, Vysoké nad Jizerou, Rokytnice nad Jizerou a Jablonec nad Jizerou, časově pak sedmnáctým a osmnáctým stoletím, obdobím rozkvětu barokního uměleckého slohu.

Výběr obcí se řídil jednak důležitostmi jejich postavení v době existence štěpanického a jilemnického panství, jednak výskytem barokních památek. Vzhledem k tomu, že obě panství měla společného majitele, spojovala tuto oblast řada společných faktorů a panovaly zde stejné podmínky, určované šlechtickou vrchností.

První kapitola nás provází na cestě po kopcích, polích a vrcholcích krkonošských hor i po podhorských oblastech. Geografická část tak nastiňuje přírodní charakter prostředí, na kterém se rozkládá bádáný prostor. Práce je také částečně založena na terénním výzkumu, který vycházel především ze znalosti jednotlivých dispozic barokních památek. Kapitola se dotýká i minulosti, prvopočátky jednotlivých obcí, jejich vznikem a založením.

Následující podkapitola se zabývá náboženskou otázkou, která je důležitá z hlediska zmapování barokních památek na Jilemnicku, jež lze zařadit mezi sakrální stavby. Právě v pohraničních oblastech žilo v minulosti ponejvíce protestantské obyvatelstvo, ovlivněné reformačními ideami přicházejícími ze sousedních zahraničních oblastí, zejména ze Saska. Důsledky katolické reformace¹ a způsoby, jakými probíhala, lze v náznacích vypátrat

¹ Pojmem katolické reformace se podrobněji zabývají četné publikace. Viz např. KADLEC, Jaroslav: *Dějiny katolické církve*. Olomouc: 1993. MIKULEC, Jiří: *31. 7. 1627 – rekatolizace v Čechách: cí je země, toho je i*

v záznamech jezuitských misionářů. Jazykem dochovaných písemností církevního charakteru je nejčastěji němčina, můžeme se však setkat i s češtinou s latinskými poznámkami.

Práce se věnuje uměleckému slohu sedmnáctého a osmnáctého století, který mě oslovuje svými monumentálními stavbami a uchvacující velkolepostí, exaltovaností a iluzionismem, čímž míním tvář a podoby barokního slohu. Výraz baroko pochází z portugalského slova „barocco“, což lze přeložit jako perlu nepravidelného tvaru. Jako umělecký sloh se zrodilo v Itálii již koncem šestnáctého století, ale rozmach nastal až ve dvou následujících epochách. Postupně zasáhlo celou Evropu a rozšířilo se do všech oblastí umění, ale i života. Barokní architektura, malířství, sochařství i hudba se snaží ohromit monumentálností, zdůrazňují citovou stránku a zobrazují vnitřní napětí. Snad nejvýznamnější církevní stavby, kostely, mají představovat nebe přenesené na zemi, jejich interiér je zdoben drahými materiály (zlato, vzácné dřevo), nádhernými obrazy a sochami. Panovníci i šlechta staví postupně do popředí svého zájmu paláce, které mají reprezentovat jejich bohatství a moc, a podle toho jsou také patřičně konstruovány a krášleny. V sochařství vítězí rozevláté šaty i vlasy, detailní draperie a klade se důraz zvláště na výraz vyobrazovaného motivu. Do módy se dostaly kypré, baculaté, oblé tvary, kterým se měl každý obdivovat. Baroko sálalo přepychem a napudrovanými parukami a toužilo ohromovat zbytek světa.²

Historická část práce je uzavřena katalogem památek, kde se zaobírám zásadními lokálními stavbami z období baroka. Na Jilemnicku tedy kromě kostelů a jejich umělecké výzdoby i drobnými sochařskými díly. Kostel bývá většinou situován do středu města nebo do těsné blízkosti centra, často ale i na vyvýšená místa, návrší apod. Ještě v devatenáctém století představoval centrální místo, místo socializace, konávaly se zde nejvýznamnější události města, které zasahovaly do života obyčejných lidí. Kostel symbolizoval pospolitost a úctu vládnoucí v soudobé společnosti. Sochy představují pokaždé jednoho nebo více svatých patronů. Pomineme-li jejich funkci jako součásti výzdoby kostelního interiéru, v plenéru jsou umístěny na mostech (sv. Jan Nepomucký), na náměstích (Jilemnice – sousoší sv. Kříže se sv. Vavřincem a sv. Janem Nepomuckým, sousoší Panny Marie, sv. Máří Magdalény a sv.

náboženství. Praha: Havran 2005. ISBN 80-86515-54-0. MIKULEC, Jiří: *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha: Lidové noviny 2000. ISBN 80-7106-422-X. CATALANO, Alessandro: *Zápas o svědomí: kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*. Praha: Lidové noviny 2008. ISBN 978-80-7106-942-3.

² Viz BURIAN, Jan: *Baroko v Čechách a na Moravě*. 1993. DVOŘÁČEK, Petr: *Barokní sloh*. Praha: Levné knihy 2005. ISBN 80-7309-275-1. BAUER, Hermann: *Baroko*. Praha: Slovart 2007. ISBN 978-80-7209-907-8. PRAŽÁK, Václav: *Baroko východních Čech: architektura, sochařství*. Hradec Králové: Garamon 1999. ISBN 80-902593-0-8.

Barbory), při polních cestách (Vysoké nad Jizerou – sv. Barbora, sv. Antonín Paduánský, sv. Máří Magdaléna). Do sochařské výzdoby je třeba zahrnout také kamenné kříže a boží muka. Sochy však dnes již většinou na svých původních místech nestojí, byly přemístěny. Nejčastěji zobrazovaným patronem je sv. Jan Nepomucký, jehož kult se nejvíce rozšířil během katolické reformace. Mnohdy se setkáme s osamocenými sloupy se svatým patronem nebo kříži při polních cestách nebo v blízkosti lomu či hájku. Důvodem většinou byl nějaký zážitek kolemjdoucího či statkáře, který byl v ohrožení života zázračně zachráněn a vystavením pomyslného „pomníku“ svatému vyjádřil dík za zachráněný život. Potvrzovala se tak duchovní síla, vroucnost a pokora k Bohu venkovského obyvatelstva.

Následně se práce snaží vytvořit literární mapu Jilemnicka z hlediska zobrazení barokní epochy v regionální literatuře. Oblast Krkonoš a Podkrkonoší se řadí mezi místa, kde vzkvétala lidová tradice a folklor. Dodnes inspiruje mnohé odborníky z oblasti etnografie, vlastivědy, přírodovědy a dalších věd svým okázalým koloritem.³ Rozevívá se zde pestrobarevná škála lidových řemesel a lidových žánrů. Proto práce zprvu pohlíží obecně na lidovou kulturu a folkloristiku.

K tradičním žánrům patří pověst, lidová pohádka, pověrečná povídka a specifický žánr krkonošské „poudačky“. Zvláštní kapitolu v regionální literatuře tvoří vyprávění o Krakonošovi, protože tato bájeslovná postava neodmyslitelně patří ke krkonošským horám a je spjata s mentalitou místního obyvatelstva. V kontextu naší práce se soustředíme především na jeho přibližný obraz v představách horského lidu a nejčastější tematické motivy.

³Viz BÍLEK, Vladimír: *Lidoví léčitelé z východních Čech*. Hradec Králové: 1991. ISBN 80-900233-1-2.
KUBÁTOVÁ, Marie: *Muzikánský řemeslo a devatero jinejch*. Liberec: Severočeské nakladatelství 1969.
KREJČÍ, Pavel: *Písňe, tance a lidé v Podkrkonoší*. Hradec Králové: Kruh 1984. GERSTNER, Miloš: *Hory dávají chléb, aneb, Krkonošská kuchařka*. Praha: Dauphin 2009. ISBN 978-80-7272-207-5.

1. Geografický a historický kontext

1.1. Geografická poloha oblasti

Drsné klima a příroda Krkonoš jsou nepochybně příčinou, že z nejstarších dob prakticky neexistují archeologické nálezy svědčící o jejich osídlení. K tomu docházelo až mnohem později, někdy v jedenáctém a dvanáctém století, kdy se Krkonoše staly tzv. krajištěm, tzn. strážným územím, podobně jako např. Chodsko. Ovšem místní pohraničí nebylo tolik frekventované a po připojení Slezska k našemu státu zaniklo. Dodnes však existují upomínky na hlavní poslání někdejších obyvatel v podobě zdejších místních i pomístních jmen: Strážné, Strážník, Strážiště, Hled'sebe, Varta či Vartiště. Vzniká tak hypotéza naznačující zemskou stezku v trase Mnichovo Hradiště, Turnov, Semily, Jilemnice, Vrchlabí.

Celá oblast leží na úpatí západních Krkonoš v členitém terénu. Například samotné město Jilemnice leží v nadmořské výšce kolem 500 metrů (náměstí 464 m. n. m.). Západní stranu oblasti, jež na počátku dvacátého století fungovala jako hejtmanství jilemnické, dále děleno na soudní okresy Jilemnický, Vysocký a Rokytnický, „nepatrně prostupují Jizerské hory, nejvíce ovšem již zmíněné Krkonoše. Hranici mezi nimi tvoří sedlo Novosvětské a údolí řeky Jizery.“⁴ Hlavní hřbet se tyčí od Nového Světa (město Harrachov) směrem téměř východním. Terén celé oblasti je dosti nesouměrný, neustále stoupá a klesá. Najdeme zde spoustu pahorků a kopců, z nichž nejznámější v celém okolí je blízká hora Žalý, která převyšuje hranici tisíce metrů. I když hovořím o velmi členitém terénu v této oblasti, samotná Jilemnice a její nejbližší okolí „se rozprostírá do širokého mělkého údolí, které je dobře chráněno před častými severními a západními větry.“⁵ Díky své poloze získala Jilemnice přívlastek „brána západních Krkonoš“.

Velmi pomalé a nejisté osídlování je spojeno se zdoláváním tvrdé a drsné horské přírody, i když nebereme v úvahu jen nejvyšší polohy Krkonoš. Klima, pro něž je charakteristický vyšší chlad a větší výkyvy počasí, se od nižších oblastí, dosti výrazně odlišuje. V podstatě se pohybujeme ve dvou klimatických pásmech, rozlišených podle nadmořské výšky. Je samozřejmé, že v předhoří bude podnebí mírnější než přímo v oblasti pohoří. Poměrně pravidelně se opakují dlouhé zimy s velkým množstvím sněhu, jejichž důsledkem jsou mimo jiné tradice (dnes obnovované), které se zde zrodily na počátku

⁴ KUDRNÁČ, Václav: *Okresy a města: Jilemnice, Vysoké nad Jizerou, Dolní Roketnice a veškeré politické obce a osady*, Turnov: 1902.

⁵ LUŠTINEC, Jan: *Jilemnice – historická zastavení*, Jilemnice: Město Jilemnice 2000. str. 10. ISBN 80-238-6376-2.

devatenáctého století (lyžování, každoroční stavba Krakonoše na jilemnickém náměstí, jilemnická „padesátka“, „lízátkové“ závody apod.).

Převládají zde méně úrodné jílovité půdy. „Od městečka Rokytnice k Vlčímu hřbetu a okolo Jablonce nad Jizerou se setkáme s břidlicí prahorní. Na jižní straně Čertova Vrchu se vytvořila silná břidlicová směs s křemenem a slídou.“⁶ Všechny vyjmenované aspekty způsobily, že lidé museli přijít s obrannými motivy a hledat různé zdroje obživy. Patřilo k nim zpracování dřeva včetně jeho plavení do vnitrozemí, chov dobytka, pěstování a zpracování lnu a ve vzdálenější minulosti též hornictví.

V rámci geografického kontextu se ještě na chvíli pozastavme nad fenoménem kolonizace, která souvisleji proběhla až na přelomu třináctého a čtrnáctého století, v době převratných změn v české feudální společnosti. Ve třináctém století přichází především německé obyvatelstvo, které sebou přináší jiný aspekt – nová slova německého původu a také nový étos kolonizace, což znamenalo větší plánování osídlování našich krajín. V některých starších kronikách se dozvídáme i o odporu proti nové národnostní skupině obyvatel. Např. „kronikář Neplach si stýská, že Přemysl II. dal celou zemi Trutnovskou Němcům“⁷, což samozřejmě nelze brát doslova, neboť tu žili Češi i Němci vedle sebe.

Obecně se na přelomu třináctého a čtrnáctého století stává centrem vesnice kostel, který nabývá na společenském významu. Noví obyvatelé sebou přinesli také rozvoj v oblasti zemědělství a řemesel. Člověk získává stále více zkušeností, větších technických a technologických poznatků, které může využívat i proti přírodním živlům, postavit se jim. Tehdy se také zvyšuje všeobecně zájem o horské oblasti díky poměrně značné populační vlně a vyčerpání surovinových zdrojů ve vnitrozemí. Dochází i k značnému demografickému růstu.

Všechna města, jež budou dále uvedena, můžeme vidět na mapě Čech z roku 1518, jejímž autorem je mladoboleslavský lékař a nakladatel Mikuláš Klaudián.

1.2. Přehled dějin Jilemnicka

„Dějiny Jilemnicka mimo drobná díla nejsou ještě souvisle popsány, ač materiálu, který je po ruce, je poměrně dosti, s oním, který bylo by možno získati i s dvorských a zemských desk a jiných pramenů. Bohatý archiv rodu harrachovského je ovšem ve Vídni i

⁶ KUDRNÁČ, Václav: *Okresy a města: Jilemnice, Vysoké nad Jizerou, Dolní Roketnice a veškeré politické obce a osady*, Turnov 1902.

⁷ ŠIMÁK, J. V.: *Co lze říci o počátcích Jilemnice a Jilemnicka?*, Krkonoše 1937-1938, str. 41.

s předcházejícími listinami, urbáři apod.“⁸ Historik J. V. Šimák však odmítá metody cest svých předchůdců a navrhuje pro zjištění první historie Jilemnice několik pomůcek: „přihlédnutí k přírodním podmínkám, archeologie (ovšem zde minimálně nebo žádné nálezy), jména pomístní“⁹.

1.2.1. Počátky

Samo Jilemnicko náleželo do oblasti ovládané významným rodem Markvarticů, zvaným tak podle nejstaršího doloženého předka, Markvarta (†1159), komořího knížete, od roku 1158 ještě nikoliv dědičného krále Vladislava II. Markvart měl tři syny, Heřmana, Havla a Závíše, z nichž Heřman zastával významné úřady při panovnickém dvoře (mj. byl 1177–1189 s přestávkami nejvyšším komořím). Heřman zplodil také tři syny, ale až jeho vnukové se ujali dědictví velkého východu Čech.

Druhorozený vnuk Jaroslav, zvaný z Hruštic (1234–1269), nechal vystavět hrad Valdštejnů u Turnova a vládl levému břehu Jizery. Stal se zakladatelem rodu pánů z Valdštejna a jediný zůstal věrný původnímu erbů s kráčejíci lvicí. Jeho nejmladší syn Jan z Valdštejna získal právě Jilemnicko. Vzhledem ke geografickým podmínkám se rozhodl vybudovat pro svoji rodovou větev nové sídlo v podobě na horské poměry nezvyklého, mohutného kamenného hradu ve Štěpanicích (tehdy se říkalo Ščepanice). S mladým Janem je spojena listina krále Václava II., datována roku 1305, již mnozí znalci pokládají za první zmínku o členovi rodu Valdštejnů a také o samotném hradě. Listina potvrzuje všechny výsady a práva, které získal rod od předchozích českých králů, se všemi zvláštnostmi i dědičným přínosem, co se týče Štěpanic. Pravost dokumentu však zpochybňuje např. J. V. Šimák. Podle jeho názoru „nelze dokázat, zdali se jedná o falsum, ale nedůvěryhodným se zdá uvedené datum, z kterého listina údajně pochází“¹⁰. Samotný Jan z Valdštejna je doložen v letech 1316–1340 a jistě žil i předtím. Druhá věc, jež podporuje Šimákovu teorii, je existence štěpanické fary (také jilemnická) již roku 1352, což se dosti vzdaluje uvedenému datu 1305. J. V. Šimák se domnívá, že sepsání listiny bylo pouze snahou o zabezpečení si práv na kovy. Nejednalo by se o nic překvapivého, protože podle starého řádu náležely všechny podobné suroviny samotnému králi.

Zároveň vznikaly obce nesoucí jména lokátorů – Martinice, Štěpanice a možná i Valteřice, ve vykácených lesích Javorek a Jilem (podle porostu). Oblast se těšila poměrně

⁸ Ambrož, Jindřich: *Jilemnice. Výňatky z dějin, rozvoj a zvláštnosti města*, Praha-Smíchov: 1941, str. 11.

⁹ ŠIMÁK, J. V.: *Co lze říci o počátcích Jilemnice a Jilemnicka?*, Krkonoše 1937-1938, str.9.

¹⁰ Tamtéž, str. 44.

hustému osídlení, což znamenalo vytvořit nová hospodářská a tržní centra. Mezi prvními vzniklo město Vysoké nad Jizerou v roce 1352, které se však zanedlouho odpojilo od štěpanického panství. Značně se začala rozvíjet hustá síť obcí, jež do 16. století dosáhla zhruba linie Benecko, Jestřabí, Horní Rokytnice.

1.2.2. Založení a vývoj jednotlivých měst

Jilemnice

Nová obec vznikla pravděpodobně na zeleném drnu, o čemž svědčí i půdorys města s pravidelným obdélníkovým náměstím – tržištěm, do něž byla odkloněna cesta sledující dosud linii potoka Jilemky, s pravoúhle navazující sítí ulic. Samotný název nové osady vznikl příponou –ice k adjektivu jilemná, tedy voda vytékající z jilmových porostů.

„Úplně první zmínka o Jilemnici pochází z 21. 6. 1350, kdy klerik pražské diecéze Bohuňek Předslavův z Jilemnice byl v diplomatických službách vyslán do Uher.“¹¹ O tři roky později se nám připomíná znovu jako „familiaris domesticus“, tzn. důvěrník, biskupa opořského. Kněze zná i Antonín Podlaha jako Bohutu Předslavova z Jilemnice, kanovníka pražského, sloužícího biskupovi Quidonovi z Portna.

„O počátcích obce se můžeme dočíst v registrech papežských desátků z roku 1352, kdy platí Jilemnice největší částku v podobě ¼ kopy grošů.“¹² Jedná se o fakt, ze kterého lze usuzovat, že šlo o největší a nejvýznamnější sídlo štěpanického panství. Už tehdy byla obec obdařena městskými právy, i když pravděpodobně omezenými. Ve všech pozdějších dochovaných listinách se objevuje označení městečko, městys, Stadtl, Marktfleck či oppidum. Až kolem poloviny devatenáctého století se setkáváme s označením „město“.

Obě nejranější zmínky dokládají, že se jednalo o městečko s minimálně druhou generací obyvatel, tedy obec s určitým vybudovaným zázemím. Proto je možno dojít k závěru, že k samotnému založení došlo již dříve, a to již kolem roku 1320. Musela zde ovšem vzniknout síť vesnic, což vyžaduje vybudování hospodářského centra. Poněkud již archaickou podobu Jilemnicka možno přirovnat ke kvalitně vytvořenému a vyspělému centru.

Se založením města souvisí také otázka, která národní skupina zde žila v prvních letech. Lze spekulovat o tom, zdali nebyli na daném území dříve Němci než česká populace. Vzhledem k tomu, že první vlna západokrkonoské kolonizace postupovala z vnitrozemí a u

¹¹ LUŠTINEC, Jan: *Jilemnice – historická zastavení*. Jilemnice: Město Jilemnice 2000. str. 10. ISBN 80-238-6376-2.

¹² AMBROŽ, Jindřich: *Jilemnice. Výňatky z dějin, rozvoj a zvláštnosti města*. Praha-Smíchov: 1941.

vesnic v blízkém okolí dominují od počátku prokazatelně české názvy, nelze pochybovat o původním českém obyvatelstvu. U významného českého historika J. V. Šimáka však zmínky o existenci některých snad německých osobních jmen, ale ani jednou německý jazyk nepřichází u zdejších místních i pomístních jmen. I samotné jméno Jilemnice objevuje se až do konce šestnáctého století, zhruba 300 let, vyskytuje pouze v české podobě, někdy v latinském přepisu (například: Gilemnicze, Gylempnicz, Gilempnicz, Gilempnis). Také již zmíněný kněz Bohuněk Předslavůva byl české národnosti. Až o 250 let později je doloženo první německý název, a to Starkenbach. Šimák nazývá německý název Jilemnice „výmyslem pobělohorským, protože města nově vzniklá osídlovali Češi a setkáváme se s názvy latinskými, i když mezi měšťany Němci byli“¹³. Jilemnice však nikdy nepřestala být městem s převahou českého obyvatelstva.

Městečko figuruje opakovaně v některých historických pramenech i v dalších letech. Dozvídáme se o něm především díky církevním představitelům, tedy farářům. Do roku 1361 zde působí farář Jan, poté Kuneš, a nakonec od roku 1368 Hozek. Později působí v Jilemnici vikář, od roku 1393 ještě další kněz, což bychom mohli pokládat za důkaz růstu a prosperity městečka.

Vývoj Jilemnice však nebyl a nemohl být srovnatelný s vývojem podobných sídel v úrodnějších oblastech. Její poloha byla poněkud nevýhodná, odlehlá, chyběly místní obchodní cesty, i když byla nepochybně obdařena tržním právem, svou roli jistě hrála i skutečnost, že neměla dostatečné zázemí. Až v patnáctém a šestnáctém století přineslo potřebné zázemí zakládání vsí ve vyšších nadmořských výškách. Nevyrovnala se, a ani nemohla vyrovnat, jiným pohraničním poddanským městům, kde byla zejména úrodnější půda (např. nedaleká Nová Paka, Lomnice nebo Vysoké nad Jizerou). K pozoruhodným skutečnostem patří fakt, že v blízkém okolí městečka existovala řada převážně panských rybníků. Rozdělení však nebylo pro město příliš výhodné, dalo by se říci, že to omezovalo možnosti jeho rozvoje.

Stále však musíme mít na paměti, že písemných pramenů k nejstarším dějinám Jilemnice se dochovalo málo. Před rokem 1492 se objevují pouze stručné a strohé záznamy a teprve v letech pozdějších se situace mění.

V šestnáctém století dochází k všeobecnému relativnímu rozkvětu většiny českých měst a městeček a nejinak tomu nejspíše bylo i s Jilemnicí. Problém je v tom, že se kvůli řadě

¹³ ŠIMÁK, J. V.: *Co lze říci o počátcích Jilemnice a Jilemnicka?* Krkonoše 1937–1938. str. 103.

velkých požárů nedochoval z tohoto období dostatek historických pramenů. „Velkými požáry trpěla Jilemnice v letech 1634, 1788, 1803 a 1838. Ohni padla za obět' dřevěná srubová stavení se všemi historickými a listinnými památkami.“¹⁴ Zcela zmizel původní ráz městečka, jež oslňovalo dřevěnými stavbami. Je pouze znám poměrně značný věhlas zdejšího plátenictví. Najdeme i doklady o obchodu se solí a rozmachu panského hospodaření. S tím je spojena zmínka o panském pivovaru z roku 1584, o hospodářských dvorech, o ovčinech v Branné atd. Z dosti chudých pramenů tak můžeme získat pouze nedokonalý obraz tehdejší doby.

Zajímavé je nejstarší dochované městské privilegium z roku 1596, vydané na žádost Albrechta Gotfrýda Třineckého a pánů z Valdštejna císařem Rudolfem II. pro obě části městečka. Tímto dokumentem bylo obnoveno tržní právo. V listině se výslovně připomíná, že „...lidé poddaní a obyvatelé z městečka Jilemnice v známost uvedli, kterak sou před lety pomínulými od předešlých kraluov českých obdarování a vejsady na svobodné trhy téhodní a jarmarky roční měli a těch užívali a posava(d) je držívají a poněkud jich užívají. Ale na onen čas, v nepokojích a válkách, netoliko vo ty obdarování a vejsady jejich, nýbrž i o své statečky a chudé živnosti pokažení od vohně přišli...“¹⁵ Z textu je zřejmé, že Jilemnice měla výsady již v předchozích obdobích. Dané privilegium Jilemnickým potvrzuje jeden týdenní trh, konaný každé pondělí, a tři trhy výroční, jarmarky.

Souzením jilemnických obyvatel nebyly pouze požáry a války zmíněné v privilegiu, ale také „veliký mor“, který postihl Jilemnicko koncem šestnáctého století. „Jilemnické řady obyvatelstva natolik prořídly, že zdejší kněz se odebral do blízkých a zřejmě i lidnatějších Roztok, a z jilemnické fary se stala škola.“¹⁶

Obraz předbělohorské Jilemnice je ve světle archivních pramenů opět neúplný. Nedochovalo se ani příliš mnoho hmotných památek. Patří k nim především renesanční jádro jilemnického zámku, dále Bledinova boží muka z roku 1597, sklepní portál z roku 1602 v domě č. p. 4 v Kostelní ulici – nese moralizující nápis: *Anno Domine (!) 1602. Co (j)si byl, to budess, pom(n)i na to czlowecze, (a) (h)rzessení ugdess.*¹⁷, gotická madona z poloviny 15. století a cínová křtitelnice s českým nápisem a letopočtem 1545, obojí se dnes nachází v kostele sv. Vavřince.

Se zvláštním a tajemným zastřením se setkáváme u znaku města, protože není známo, kdy svůj „mluvící“ znak získalo. Znak zcela vypovídá o názvu, protože se na něm zobrazuje

¹⁴ HAVLÍČEK, Josef: *Historie okresu Jilemnického*. Jilemnice 1913. str. 4.

¹⁵ LUŠTINEC, Jan: *Zmizelé Čechy – Jilemnice*. Praha a Litomyšl: Paseka 2007. ISBN 978-80-7185-824-9.

¹⁶ ŠOLC, Antonín: *Úryvky z kroniky Jilemnicka*. Beseda 1941. str. 315.

¹⁷ LUŠTINEC, Jan: *Zmizelé Čechy – Jilemnice*. Praha a Litomyšl: Paseka 2007. ISBN 978-80-7185-824-9.

strom jilm v přirozených barvách ve stříbrném poli, vyjadřující jeho původ. Nedochovaly se totiž ani pečeti ani listiny svědčící o rané historii města, protože je všechny zničily požáry. Nejstarší pečetidla, dnes uložená v Krkonošském muzeu, pochází ze sedmnáctého století, ale výtvarně (zejména charakteristickou páskou) se hlásí do patnáctého století, kdy se používala pečetidla gotická.

Později se připojila k Jilemnici obec Hrabačov a Jilm.

Hrabačov

Poprvé zmíněn v roce 1488 v deskách dvorských, kde se připomíná M. Stieniczka z Hrabaczowa. Název je odvozen od příjmení Hrabač, respektive označení Hrabačův dvůr, mlýn a podobně.

Jilem

Poprvé se objevuje v písemných zmínkách roku 1393 jako ves Jilmen. Název nejdříve označoval potok, později by se řeklo jilemný. Jména vzniklo od podstatného jména jilem, jilm.

K raným dějinám městečka se váže jeden tradovaný omyl, že v Jilemnici existoval cisterciácký klášter, který stál v místě dnešního zámku. „Při kopání v těch místech roku 1872 byly nalezeny základy zdí a mnohé kostry pod základy. V husitských válkách asi roku 1424 byl nejspíše vypálen, obnoven a roku 1634 od Švédů zničen.“¹⁸ Šimák se domnívá, že vše vzniklo zřejmě Balbínovou záměnou s latinskou podobou jména vesnice Jilemník (psáno Ilemnic) na Českomoravské vrchovině.

Pravděpodobnější je, že zde již ve čtrnáctém století vznikla poblíž kostela gotická tvrz, předchůdce pozdějšího zámku. Doložena je sice až roku 1492, ale skutečnost, že chybí písemné prameny z předchozí doby, nasvědčuje, že existovat mohla.

Vysoké nad Jizerou

Město Vysoké nad Jizerou nepatřilo ani k štěpanickému, ani k jilemnickému panství, a proto v následujícím textu věnujeme pozornost i jednotlivým rodům či rodinám, s jejichž působením se tu setkáváme.¹⁹

¹⁸ HAVLÍČEK, Josef: *Historie okresu jilemnického*. Jilemnice 1913. str. 6.

¹⁹ Vysoké nad Jizerou se rozvíjelo jiným směrem. Na jilemnickém a štěpanickém panství bylo rodové zastoupení odlišné, a proto se mu bude věnovat jedna z následujících kapitol.

K založení města se víže stará pověst o uhlíři Havlasu Pavlatovi. V době tatarského vpádu, když pátil na horách uhlí, zachránil v lese tkalcovskou dceru, která se ukrývala před Tatary, když na ni zaútočil medvěd. Uhlíř medvěda přemohl, spoutal a přivedl na pražský dvůr. Byl panovníkem povýšen do rytířského stavu a odměněn krajinou nad Jizerou. Zde vystavěl hrad Nístějku a založil městečko Vysoké, jehož název odvodil od jeho polohy.

Vysoké, jehož fara náležela k turnovskému děkanátu, se uvádí v popise pražské arcidiecéze z let 1344–1350 za Arnošta z Pardubic. Pod jménem „Wysoka“ se objevuje v roce 1352 v registrech papežských desátků, kterých platila čtyři groše. Jako město se poprvé jmenuje v roce 1354 v konfirmačních knihách pražské diecéze. Město nejspíše založili v roce 1352 páni z Valdštejna jako hospodářské centrum nístějského panství. Základem bylo tržiště, založené nedaleko kostela sv. Kateřiny na křižovatce obchodních cest. Pokud jde o řemesla, vynikala zde především sklářská huť, kde patrně působili nejdříve Němci, pravděpodobně z oblasti Slezska. „Podle zápisu v nejstarší knize Starého Města pražského se roku 1376 zavázal Mikuláš Quaysser, sklář z Vysokého, že dodá Hanušovi z Hlohova dvaatřicet set skel,²⁰ což je nejstarší zmínka o českém sklářství, v níž jsou uvedena jména konkrétních sklářů. Jako každé město získalo i Vysoké určitá privilegia, mezi něž patřilo právo trhů, správní, soudní a snad dokonce i hrdební.

Hrad Nístějka stával na skalnatém ostrohu nad vtokem vysockého potoka do Jizery a byl postaven kolem poloviny čtrnáctého století patrně Hynkem či Jindřichem z Valdštejna, když si rozdělili štěpanické panství s bratrem Zdeňkem. K poplužnímu dvoru náležely také pozemky v okolí hradu, jež se nazývají tzv. Nivami, z kterých hradní obyvatelé i návštěvníci získávali potraviny. Rod Valdštejnů vystřídali v letech 1390–1422 Vartemberkové, po nich až do roku 1422 město náleželo pánům z Jenštejna. Po roce 1460 se přikupuje k panství Navarovskému a hrad pustne. Některé prameny uvádějí, že nejspíše vyhořel.

Velkým přínosem pro město byly obchodní cesty. Svědectvím jejich dávné existence na trase do Krkonoš je poklad 561 pražských grošů Václava II. a Jana Lucemburského, vyoraný roku 1916 na Kamenci ve Tříči. Podle obsahu se jeho ukrytí odhaduje do roku 1330, což potvrzuje stáří této cesty. Dnes je vystaven v historické expozici Národního muzea.

O období husitské revoluce zde nemáme žádné zmínky. Mezi starousedlíky však koluje lidová pověst o Žižkově dobytí a poboření Nístějky, kterou zaznamenal známý pasecký písmák Věnceslav Metelka. Přidává k tomu další neověřenou informaci, že hrad s podzemní

²⁰ LUKÁŠ, Václav: *Vysoké nad Jizerou – Pohledy do minulosti daleké i nedávné*. Vysoké nad Jizerou 1992. str. 9.

chodbou se původně jmenoval Nectín a byl sídlem loupeživých rytířů. Oblasti se ovšem nevyhnuly drobné války vyvolané feudálními spory. K nejznámějším patří z roku 1394 vyloupení osady Půtem z Turgova, s nímž vedl spor Heník z Valdštejna a Vysokého.

V předbělohorském období doby vlády Jagellonců a prvních Habsburků na českém trůně město vzkvétalo a hospodářsky rostlo. Vysoké v té době patřilo k navarovskému panství, jehož se stalo hospodářským centrem. První zmínka o hradě Navarově pochází z roku 1380 jako o majetku Jindřicha z Valdštejna. V době připojení byli majiteli Zajícové z Hazemburka a až od roku 1515 Smiřičtí ze Smiřic, kteří tehdy patřili k nejbohatším rodinám v Čechách.

Městský znak Vysokého připomíná zmiňovanou pověst o Pavlatovi a medvědu. Pochází z konce šestnáctého století a znázorňuje muže, který bodá kopím vztyčeného medvěda.

Rokytnice nad Jizerou

První údaje o osídlení rokytnické oblasti pocházejí ze třináctého století, kdy se do zdejších pralesů stěhovali Němci z Horního Slezska, Harzu a Frank. Šlo většinou o horníky, neboť zde byla hojná naleziště stříbra a mědi. Hornické osídlování dokládá i letopočet 1401, nalezený na výdřevě staré školy v Rokytně. Rokytnice byla již ve svých počátcích rozdělena na tři části: Horní Rokytnice, Rokytno a Františkov.

Město založil teprve počátkem šestnáctého století při potoku a při dolech Arnošt Jilemnický z Újezdce. Hornictví vzkvétalo až do husitských válek, během nich a po nich však bylo na více než 100 let přerušeno. K opětovnému rozkvětu obce dochází díky zavedení sklářské výroby. Zmínky o sklářské huti a sklárně nalzáme v zemských a dvorských deskách. Huť vznikla v roce 1570, roku 1596 byla přenesena do Rokytna.

Jablonec nad Jizerou

Své jméno získal podle starobylé pověsti od veliké prastaré jabloně, jež stávala naproti nynější faře. Jabloň byla obecně mezi našimi předky ve veliké úctě, což dokazuje i její vyobrazení na městském znaku. V kronikách se Jablonec připomíná už ve čtrnáctém století. Do roku 1492 byl součástí štěpanického panství.²¹

²¹ V roce 1896 povýšen na městyse a až v roce 1971 získává statut města.

1.3. Náboženské poměry

1.3.1. Jilemnice

První zmínky o Jilemnicích získáváme díky místní farnosti. Teprve v průběhu šestnáctého století se však objevují i první podrobnější informace.

Náboženské poměry na Jilemnicku, resp. v Jilemnicích, se poněkud lišily od poměrů ve středních a východních Krkonoších, kde převažovalo německé etnikum. Na západě začala vzrůstat obliba husitských reformačních proudů, bez ohledu na katolickou víru vládnoucího rodu na Jilemnicku, a to Valdštejnů, kteří své náboženské vyznání chránili, ale i prosazovali. Mezi členy rodu byli však i stoupenci víry pod obojí. Například bratři Jindřich a Hynek z Valdštejna byli oddanými přívrženci krále Jiřího z Poděbrad. Za věrné služby si směli k panství přikoupit několik zádušních vsí – Slemeno, Kunčice, Klášterskou Lhotu, Borovnici, Čistou a obojí Ždírnice, zřejmě také i část Kalné.

Během šestnáctého století se v jilemnickém i štěpanickém panství upevňovaly nekatolické pozice. Noví majitelé jilemnického panství, a to jak Jilemničtí z Újezdce a Kúnic, tak jejich následovníci Křinečtí z Ronova, se hlásili k Jednotě bratrské, což podporovali (nebo vyžadovali) i u svých poddaných. Podobně tomu bylo i na panství branském. Václav Záruba z Hustiřan se rovněž hlásil k Jednotě bratrské, jeho předchůdci Valdštejnové byli sice katolíky, ale poměrně tolerantními. „Z tohoto století známe pouze jméno jediného jilemnického kněze Jana Mýtského (Vysokomýtského), který působil v horní části městečka a později ve Vysokém nad Jizerou.“²²

Rozdělené městečko mělo původně i oddělenou farní správu. Z toho vyplývá i v šestnáctém století překvapivá skutečnost – existence tří kostelů v samotné Jilemnicích: kostel sv. Vavřince zhruba v místech dnešního kostela (sloužil výhradně dolní straně), Povýšení sv. Kříže na Hrubém kopci (byli tu pohřbíváni majitelé panství) a sv. Alžběty v těsném sousedství zámku (oba kostely sloužily horní části města). Již v době předbělohorské zůstaly bez duchovního pastýře a byly spravovány z Branné a Roztok.

Po roce 1620 zde probíhala, jako ostatně v celých Čechách, silná rekatolizace, která se tu však setkávala s mnohými překážkami a vyvíjela se poněkud odlišně než ve vnitrozemí. Jednou z příčin bylo těsné sousedství hranice se Slezskem, které umožňovalo snadnou emigraci, úkryt či útěk do hor. Kromě toho měli obyvatelé pohraničních oblastí „styk s kacířskými misionáři ze Sas“²³.

²² LUŠTINEC, Jan: *Jilemnice – historická zastavení*. Jilemnice: Město Jilemnice 2000. ISBN 80-238-6376-2.

²³ ŠIMÁK, J. V.: *Misie P. Kašpara Diriga*. In Krkonoše 1939–1940. str. 32.

Branské panství náleželo od poloviny 17. století rodu Harrachů, v jehož držení zůstalo po 300 let. V době, o níž hovoříme, spravoval panství za nezletilého majitele Ferdinanda Bonaventuru jeho strýc, kardinál a pražský arcibiskup Arnošt Harrach, „jehož vůli vykonával hejtman Vejrych z Gemsensfeldu“²⁴, o kterém dodnes panují pověsti jako o krutém hejtmanovi a ďáblu pomocníkovi. Systematická rekatolizační činnost přichází až po třicetileté válce, i když zprvu s nevalnými výsledky. Jedním z důvodů by mohla být skutečnost, že rozsáhlou oblast Jilemnicka, Lomnicka a část Vrchlabska spravoval pouze jediný kněz P. Salomon Ries. V polovině sedmnáctého století se ke katolické víře hlásilo minimum lidí a většina z nich pocházela z jilemnického zámku, tedy z místa, kde se setkali s rekatolizací jako první. Objevují se i prvky vyhrožování útekem do vyšších míst v horách, způsobu, jak se bránit všemi prostředky proti násilí a nátlaku. Poměrně velký počet dokumentů se dochoval v arcibiskupském archivu. Některé opisy pořídil J. V. Šimák, např. „rok 1650, 22. 7. ve Víchové – Rychta Víchovská p p p. Jilemnickým, prosí o přímluvu u vrchnosti, aby směli zůstat při své víře, jinak se raději vystěhují“²⁵. V oblasti Vrchlabska způsobil tvrdý rekatolizační postup místní vrchnosti, hrabat Morzinů, vypuknutí povstání.

K postupné změně došlo až díky pozdějším misiím, které přinesly trvalejší výsledky. Nejvýraznější osobou byl P. Augustin, rozený Václav Rudolf Harant z Polžic a Bezdruzic, katolický kněz a řeholník. Samozřejmě se o posun v oblasti náboženské zasloužili i jeho řádoví druhové. Syn slavného Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic se snažil celý život očistit památku svého otce, který byl popraven na Staroměstském náměstí. Jeho rod se těšil poměrně vysoké oblibě, k níž určitě přispěl i zcela nenásilný rekatolizační program, prováděný v letech 1652–1653. Tehdejší záznamy mluví téměř o 800 obrácených.

Horní část města získává svého kněze při kostele svaté Alžběty teprve roku 1678. Byl jím Mikuláš Václav Milotský. Svým přesvědčením a působením se hlásil spíše k odkazu kardinála Harracha. Spolu s dalšími spolupracovníky dosahoval značných úspěchů. Z jilemnických obyvatel se tedy pomalu stávali katolíci a odpovídají tomu i četné sochy světců a křížů, což nasvědčuje vnitřnímu ztotožnění s vírou. Teprve roku 1721 byla u svatovavříneckého kostela obnovena fara. Po vydání tolerančního patentu v roce 1781 se k evangelické víře nikdo nepřihlásil. Jilemnické prostředí bylo však zprvu k nekatolíkům dosti netolerantní. „V roce 1782 vydal císař nařízení, že katolíci a protestanti budou pohřbíváni na stejných hřbitovech, což vyvolalo silnou vlnu odporu a nevole. Nepomáhali ani domluvy

²⁴ ŠIMÁK, J. V.: *Z dějin náboženských v horách krkonošských*. In *Krkonoše 1937–1938*. str. 145.

²⁵ Tamtéž, str. 147.

místního kněze, a proto se došlo k rozhodnutí, že bude zřízen evangelický a katolický hřbitov.“²⁶

Podobné poměry panovaly i v devatenáctém století, kdy stále převládali převážnou většinou katolíci. Na konci devatenáctého století se po českých horách hodně rozšířil spiritismus, jenž se stal námětem děl mnoha významných českých literátů, kteří psali o drsném horském prostředí. Po vzniku samostatného československého státu v říjnu 1918 nově vzniká Českobratrská církev evangelická a Církev československá husitská. Židů se v oblasti Jilemnicka vyskytovalo velice málo.

1.3.2. Vysoké nad Jizerou

Zprávy o nejstarších náboženských poměrech nejsou jednoznačné. Vrchnost Smiřických, ve své době jednoho z nejbohatších českých rodů, byla utrakvistická. Od roku 1563 působí ve Vysokém kněz Jan Mýtský nebo Vysokomýtský, který předtím působil v Jilemnici. O dva roky později je ale kárán za nedodržování kněžských povinností a přeložen jinam. Purkmistr a rada města však prosí o jeho návrat, z čehož lze usuzovat, že svoji činnost vykonával při nejmenším uspokojivě.

Z let 1610–1615 jsou známa jména čtyř kněží podobojí, kteří se zde vystřídali. Poslední záznam s datováním „po památce Jana Husi“ pochází z roku 1618.

Rekatolizace začala za Valdštejnů již roku 1624. Čechy tehdy začala opouštět protestantská elita – univerzitní mistři, příslušníci šlechty. Nekatoličtí kněží (např. Jiří Oeconomus Roudnický) našli dočasné útočiště na sousedním jesenském statku u paní Gertrudy Lamottové. Z tohoto exilu se však zanedlouho, záhy po roce 1634, uchýlili do hornolužické Žitavy, která se stala významným útočištěm českých exulantů. Rekatolizace narážela i na Vysocku na značné překážky. Svého vrcholu dosáhla v polovině osmnáctého století především působením jezuitských misí. Roku 1754 zde pobýval čtrnáct dní pověstný P. Koniáš, P. Kegler 1764 vysvětil sochu sv. Josefa při cestě do Sklenařic atd. Úspěch rekatolizace ilustruje i velké množství soch ve Vysokém a jeho okolí. Další vývoj této oblasti po vydání tolerančního patentu v roce 1781 byl podobný jako v Jilemnici.

²⁶ LUŠTINEC, Jan: *Jilemnice – historická zastavení*. Jilemnice: Město Jilemnice 2000. ISBN 80-238-6376-2.

2. Jilemnicko v sedmnáctém a osmnáctém století

2.1. Působící rody

Mezi prvními šlechtickými rody, které působily na Jilemnicku byli Markvartici a poté Valdštejnové. „Jan z Valdštejna měl dva syny, z nichž se starší, neznámého jména, ujal otcovského hradu s farností štěpanickou a jilemnickou. Nakonec se pánem všeho stává po smrti svého bratra mladší syn Heník.“²⁷ Rodová linie vlastnila štěpanické panství, k němuž přibyla během let ještě v šestnáctém století další městečka a obce. V roce 1492 však dochází k zásadní změně, když se panství dělí na dvě části – jilemnickou a štěpanickou. Dominium bylo rozděleno mezi Heníka z Valdštejna a jeho strýce Hynka.

Ke štěpanickému dílu (od šestnáctého století branskému), který získal Heník, syn Jindřichův, náležela dolní polovina městečka, vesnice Jilem, Víchová, Křížlice, Štěpanice, Štěpanická Lhota, Mrklův, Branná, Javorek, Lhotka, Slemen, Zadní Ždírnice, Valteřice, Borovnice, Rábné a Poniklá. Štěpanický hrad se stal centrem panství, jehož vrchnost se však zanedlouho přesunula na hornobranskou tvrz a ve třetí čtvrtině šestnáctého století pak na nově zbudovaný půvabný, dodnes zachovaný renesanční zámek.

Jilemnické panství mělo své správní středisko na jilemnické tvrzi, kterou v polovině šestnáctého století nahradil renesanční zámek. Patřily sem vesnice: Jilem, Hrabačov, Martinice, Purklín, Kruh, Roztoky, Jestřábí, Mříčná, Roprachtice, Kunratice, Přední Ždírnice, Čistá, Sytová, Jablonec nad Jizerou, Kunčice a Vojtěšice.

Z roku 1534, z doby před shořením zemských desek roku 1541, se zachoval opis velmi podrobné dílčí cedule z roku 1492. Uvádí stav majetku štěpanického panství a stav odděleného Jilemnicka. Listina dokládající rozdělení také připomíná vedle tvrze kostel sv. Vavřince, příslušný k dolní části městečka. Kromě toho uvádí také krčmy, trhy, ševce, lázeň, poplužní a kmecí dvory.

Na každou část se vázala poněkud odlišná šlechtická nařízení i zájmy a obě části byly pod jinou správou. Každá z nich pak navíc náležela jinému majiteli.

Oba výše zmínění zástupci valdštejnského rodu zakrátko zemřeli, přesné informace o jejich konci však nemáme. Například August Sedláček tvrdí, že Heník zemřel v roce 1510,

²⁷ AMBROŽ, Jindřich: *Jilemnice. Výňatky z dějin, rozvoj a zvláštnosti města*. Praha-Smíchov: 1941.

v témže roce měl při a hovoří se o něm jako o zesnulém.²⁸ Podle Topografie Jaroslava Schallera byl nalezen ve stejnojmenné kapli nápis, že v roce 1504 umřel vznešený a urozený pán Zdenko z Valdštejna na Jilemnici a Štěpanicích. Zde vznikl omyl vzhledem k chybnému přečtení, takže se opravdu jedná o Hynka (Heníka) z Valdštejna. Přesvědčivým dokladem se stává zápis z registru soudu komorního, Svědomí k roku Svátosti l. 1510²⁹, podle něhož Petr Zvířetický z Vartemberka, zemřelý 1505, vyslyšel svědky o tom, co nebožtík pan Hynek Štěpanický odkázal svému služebnictvu. Z toho vyplývá rok úmrtí v roce 1504.

Štěpanicko (později Bransko) tedy přešlo z větve Štěpanických z Valdštejna na větev Skalskou. Rod vládl na tomto panství až do roku 1606, kdy je Adam z Valdeštejna prodal Václavu Zárubovi z Hustiřan. „Záruba sídlil na zámku v Horní Branné se svojí manželkou Angelinou, kde ho třikrát navštívil „učitel národa“ Jan Ámos Komenský.“³⁰ Účelem jeho návštěvy byla pozvání paní Zárubové za její schovankou Kristinou Paňatovskou. „Mladá dívka trpěla podivnou nemocí, kdy měla proročká vidění, v nichž k ní promlouval sám Bůh. První takové vidění jí zastihlo 12. listopadu 1627. Pokaždé byla v transu až v úplném bezvědomí.“³¹ Komenský byl fascinován. Při poslední návštěvě 3. února 1628 odcházela celá družina. Hornobranský zámek byl tedy jeho posledním místem pobytu ve vlasti.

Záruba byl za potvrzenou účast ve stavovském povstání roku 1620 odsouzen k manství a musel přijmout léno na své statky Třebovčice, Brannou a Svinišťany. „Roku 1628 si koupil dané lenní právo Albrecht z Valdštejna, kterému, po smrti Václava Záruby, v roce 1632 statky dědičně připadly. Kníže Albrecht je v listopadu téhož roku prodal svému švagrovi Ottovi Bedřichu hraběti z Harrachů.“³² Po smrti Albrechta z Valdštejna se správy jeho statků ujal pražský arcibiskup, kardinál Arnošt Vojtěch Harrach. V roce 1701 spojil Ferdinand Bonaventura, syn Albrechta z Valdštejna, Jilemnicko s Brannou v jedno panství.

Na Jilemnicku vládl až do roku 1513 Hynek z Valdštejna. Po jeho smrti zakoupil Jilemnici v roce 1522 Arnošt z Újezdce a z Kunic. Společně se svými bratry se odtud zvali rodem Jilemnických z Újezdce. V roce 1574 získal jilemnický statek jeho syn Závěš z Újezdce, který však o tři roky později zemřel, nemaje žádného dědice mužského pohlaví. Statku se tedy ujala jeho sestra Anna, žena Viléma Křineckého z Ronova. Od roku 1577 vládli panství páni Křinečtí z Ronova.

²⁸ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl pátý. Podkrkonoší*. Praha: Argo 1995. str. 241.

²⁹ Archiv český XIII, 222, č. 1554.

³⁰ ZELINKA, Timoteus Č.: *Jan Ámos Komenský v Horní Branné*. Semily: Česká socialistická akademie a okresní pedagogické středisko 1970.

³¹ Tamtéž.

³² ŠIMÁK, J. V.: *Co lze říci o počátku Jilemnice a Jilemnicka?* In *Krkonoše 1937–1938*. str. 65.

V šestnáctém století výrazně zasáhly do dalšího vývoje události třicetileté války. Křinečtí, zastoupení především ženami, byli pod nátlakem nuceni roku 1624 odprodat panství vévodovi Albrechtovi z Valdštejna. Velkorysou skutečností se stal fakt, že vévoda jim ponechal statek nadále v užívání. Albrecht z Valdštejna však nikdy nezaplatil smluvní částku, což znamenalo, že panství zůstalo Křineckým i po jeho násilné smrti. V roce 1637 je prodali manželů Barbory Třinecké Janu Vilému Harantovi z Polžic a Bezdrůžic. Je zajímavé, že „jeho bratr Adolf Vilém si začal za Hrabačovským dvorem stavět hrad, avšak zemřel během stavby, která zůstala nedokončena“³³. Tito noví majitelé si jilemnické zboží rozdělili na dvě části v roce 1664 a každý z majitelů vlastnil pouze čtvrtinu městečka. To přinášelo dosti nebezpečí, stejně jako při prvním dělení, ale vše se změnilo v roce 1701, kdy došlo díky Harrachům k opětovnému spojení s panstvím branským.

2.2. Sedmnácté století

Jilemnice

Teprve bouřlivé události sedmnáctého století zanechaly v dějinách města zřetelnější stopy a způsobily jeho proměnu.

Na rozdíl od ostatních oblastí sužovaných třicetiletou válkou, Jilemnice a její okolí prožívaly poměrný klid. Celá významná „terra felix“ byla totiž chráněna vlivem frýdlantského vévody. Po jeho smrti se však celá oblast otevřela cizím vojskům a tragédie na sebe nenechala dlouho čekat. „V letech 1634 až 1636 řádili na Jilemnicku Švédové. Město i řadu okolních vesnic vypálili, vydrancovali a na dlouhá léta udělali tečku za jakýmkoliv vývojem této oblasti.“³⁴ Občas je uváděna i zpráva o druhém vypálení města roku 1646, což se však jeví jako nepravděpodobné, a nejspíše jde o mylné spojení s vypálením sousední Horní Branné. Z lidových kruhů pochází pověst, že z celého města tehdy zůstal stát pouze jediný dům Na Pecníku. Toto podání skutečnost zjevně nadsazuje, i když pravdou zůstává, že obec byla z větší části zničena a z těžkých ran osudu se vzpamatovávala jen velmi pomalu. Ztráty byly zaznamenány jak na straně obyvatelstva, tak hospodářství. Se zpusošením kraje souvisí zánik několika vesnic, například Javorku či městečka Purklín.

Panské hospodářství, chráněné řadou přísných vrchnostenských nařízeních přinášelo brzy určité zisky, ale poddanské hospodaření se vzpamatovávalo pomaleji. Místní plátenická výroba pokulhávala za světovou. Nedokonalé bělení plátna znamenalo, že plátno nebylo schopno

³³ ŠOLC, Antonín: *Úryvky z kroniky Jilemnicka*. Beseda 1941. str. 315.

³⁴ HAVLÍČEK, Josef: *Historie okresu jilemnického*. Jilemnice 1913. str. 8.

konkurovat mezinárodnímu trhu.³⁵ S ohledem na ochranu lesů se pronikavého omezení dočkal i chov ovcí a s ním spojená produkce vlny, i když v následujících letech zcela nezanikla. Hospodářský život nedokázalo oživit ani právo na obchod se solí, které městu udělil Adolf Vilém Harant. O pozvolném rozvoji svědčí obnova některých cechů: například roku 1658 ševcovského, 1683 cechu šesterá spojení (kovářů, zámečnicků, ručnickářů, truhlářů, bečvářů a kolářů) a cechu krejčích.

Nejrozšířenějším řemeslem bylo tkalcovství, zastoupené spolu s mandlířem plátna 15 podniky. Pro tehdejší horská městečka bylo typické, že řada řemeslníků si doplňovala svoji nepřilíš výnosnou výrobu větším či menším zemědělským hospodářstvím.

Přes všechny negativní rysy se ekonomická situace postupně stabilizovala. Následný mír a lepší zásobování přinesly trvalý růst obyvatelstva a zvolna se vytvářel základ pro stabilitu města.

Majitelé panství v sedmnáctém století se snažili chránit výlučnost panského podnikání, zajistit si řádný příjem i odbyt a formou robot také potřebnou pracovní sílu. Nespornou výhodou Jilemnice bylo, že byla ve vlastnictví rodu vždy úzce spjatého s Čechami. Cizí šlechta měla totiž ve zvyku v první generaci vnímat svůj snadno nabytý majetek jako kořist. Můžeme sledovat dokonce i vzájemné sympatie poddaných s vrchností, a to v případě Křineckých z Ronova a Harantů z Polžic a Bezdruzic. Robotní povinnosti však nadále rostly. Je však třeba říci, že Jilemnice si udržela, jako jediné centrum panství, výsadní postavení.

2.3. Osmnácté století

Jilemnice

Opětovné sjednocení panství i města přineslo vidinu dobré budoucnosti celé oblasti Jilemnicka. Úspěch se projevil v oblasti ekonomické i sociální, dané růstem obyvatelstva. Všechna zlepšení se ale pojí s vrchnostenskými nařízeními, v oné době především harrachovské vrchnosti.

Počátek až polovina osmnáctého století se vyznačuje velkým růstem řemeslnických dílen, jehož důsledkem byl i ochabující zájem o zemědělskou činnost. I po této stránce lze považovat období po roce 1700 za hospodářsky rostoucí a sílící.

O poslední čtvrtině století podává přesvědčivé informace Jaroslav Schaller, jenž uvádí nejméně čtyři velké obchodníky v Jilemnici (např. Jan Pacák, Jiří Gross). Zboží vyváželi do

³⁵ LUŠTINEC, Jan: *Zmizelé Čechy – Jilemnice*. Praha a Litomyšl: Paseka 2007. ISBN 978-80-7185-824-9.

Augšpurku, Curychu, Ulmu, Jeny, Benátek a Janova. Největší zásluhu na dobrých obchodech měl nejspíše vrchlabský rodák a obchodník Antonín Ignác Meissner. Pobýval delší dobu v Holandsku, kde zjistil, že slezští kupci posílají plátno nakoupené v Jilemnici. Po návratu do Čech se ve městě usadil a posílal textilní zboží přímo do Nizozemí.

Ekonomický vzestup se odrazil v architektuře a výstavbě města. V polovině osmnáctého století dosáhla zástavba na hranice dnešní ulice Jungmannovy, půdorysně zformovala ulici V Domkách, Jana Harracha, Zvědavou uličku, zčásti i ulici Valdštejnskou a Dolení. (str. 15) Začal se měnit charakter náměstí a objevují se první kamenné stavby. Zvyšuje se sice počet domů, ale stále se ještě jde o dřevěné domky.

Ve třicátých letech siluetu města zásadně změnila vrchností financovaná výstavba kostela sv. Vavřince v barokním slohu. Barokní umění začalo pronikat do oblasti i prostřednictvím bohatých měšťanů. Zasloužili se o spoustu křížů a kvalitních barokních soch, jimiž dávali na odiv svoje bohatství. Vrchol barokní architektury však zůstává ukryt v samotné budově kostela a především v jeho bohatě zdobeném interiéru.

Vzhled města doznal podstatných změn po požáru v roce 1788. Trosky starých domů byly nahrazeny novými budovami, jež zdobí tvář města dodnes. Patří sem: jádro radnice, měšťanské domy čp. 79, 171, Zvědavá ulička, roubené čp. 24 v Dolení ulici a řada dalších.

Ani požár tehdy nezničil úsilí jilemnických občanů pokračovat v kvetoucí éře, jak po hospodářské, tak po sociální stránce.

2.3.1. Selské povstání 1775

Na konci osmnáctého století došlo k významným změnám, které posloužily soudobým požadavkům, ale také příznivě ovlivnily některé události budoucí. V historii českých zemí se setkáváme s četnými nepokoji poddaných vůči často nespravedlivé a kruté vrchnosti. V roce 1775 se na severovýchodě Čech bouří sedláci, chudí venkovští zemědělci, kteří trpí pod tíhou tvrdé roboty a vysokých dávek. Jaroslav Metelka píše o povstání v silném proletářském duchu a uvádí, že „do podvědomí především prostého selského lidu a později i dělnictva, do míst, kde vznikají zárodky bojů proti vrchnostem, prostupuje husitská tradice“³⁶. Toto tvrzení je však třeba brát s určitou rezervou. Nelze vyloučit, že se poddaní v 16. století inspirovali svými předky, ale v tomto případě je pravděpodobnější bezmocné gesto, které vedlo k bojům.

³⁶ METELKA, Jaroslav: *Povstání poddanského lidu 1775 v severovýchodních Čechách*. 1976.

Období baroka se mnohdy označuje za „dobu temna“, zejména kvůli silné, často násilné rekatolizaci, která v českých zemích probíhala. Na venkově i ve městech nadále platil mnohdy ještě se utuzující robotní systém, stále panovalo nevolnictví a zatížení poddaných rostlo. Poddaný nebyl vlastníkem půdy, na níž hospodařil a mohl s ní nakládat pouze se souhlasem vrchnosti. Z úrody se odváděly naturální dávky i peněžní platy, takže sedlákovi mnoho nezbývalo. Napjaté vztahy mezi vrchností a poddanými vedly k četným projevům odporu již od poloviny osmnáctého století. (Na Jilemnicku např. vypuklo povstání už v roce 1680, bylo však vojskem potlačeno. Jeho příčinou bezpochyby bylo nevolnictví, robota, vysoké dávky a daně.) Situaci nepochybně zhoršovaly i války vedené Marií Terezií v první polovině osmnáctého století. „Jednou z příčin mohly být také odvody na vojnu v období selských válek mezi Marií Terezií a Fridrichem II.“³⁷ V roce 1774 se začaly po venkově šířit pověsti, že Marie Terezie vydala zlatý patent, který měl rušit nevolnictví, s tím ale, že šlechta tento patent lidem zatajuje. To vyvolávalo mezi poddanými značný neklid, který vyvrcholil známými selskými bouřemi. Panovnice a Josef II. jako její spoluvládce takový úmysl skutečně měli, pro odpor šlechty se však uskutečnil až v roce 1781, kdy Josef II. vydává patent o zrušení nevolnictví, podle něhož měli poddaní právo se stěhovat, svobodně uzavírat manželství, vyučit se řemeslu a dávat děti do škol.

Povstání se v pohraničí účastnilo české i německé obyvatelstvo. Národnostní aspekt kuriózně využil při výkladu český buditel F. M. Pelcl, který zdůrazňoval, že příčinou povstání mohla být neznalost českého jazyka u vládnoucích tříd společnosti.

Povstání probíhalo na Trutnovsku, Náchodsku a Broumovsku, odkud se šířilo do dalších oblastí. Sedláci si sídlo zřídili ve Rtyni, kde se tajně scházeli u rychtáře Nývlta-Rychetského. „20. března se vydali na zámek do Náchodu – ovšem potlačeno vojskem 27. března.“³⁸ Dále pokračovaly nepokoje na Trutnovsku, Maršovsku až došly i na Vrchlabsko. Zde se sedláci rozhodli, že si půjdou vyřídit svoje požadavky přímo do hraběcí kanceláře ve Vrchlabí. *Vrchlabští poddaní spolu s měšťany 25. března přišli na zámek a požadovali klíče od zámeckého archivu, aby hledali „zlatý patent“, a zničili urbáře, které jim předpisovaly robotu.*(str. 120)³⁹ Vše skončilo příchodem vojska.

Výsledkem bylo nový robotní patent z 13. 8. 1775, podle něhož byla robota odstupňována podle výše berně placené poddanými.

³⁷ JIRÁSKO, František: *Selské bouře roku 1775*. In Krkonoše 3/1975. str. 18.

³⁸ Tamtéž, str. 19.

³⁹ Selské povstání roku 1775 v severovýchodních Čechách, Věra Vaňková: Poddanské povinnosti před povstáním, 3. kapitola robotních povinností na Trutnovsku, str. 120.

Události konce osmnáctého století byly zachyceny v mnohých pramenech, mnohé úřední písemnosti se však do dnešní doby nedochovaly. Existuje však početné množství regionální a lokální literatury, která danou látku zpracovává především z pohledu jejich aktérů. V soudobé literatuře se mluví o tzv. „selské vojně“. Nechybí ani legendy a různé pověsti, kde čtenář narazí na lehce idealizovaný obraz činů našich předků, který některá fakta často opomíjí.

Uvedme některé příklady textů:

„Špásovné noviny“⁴⁰ – rozhodnutí, vložené do úst „moudrých“ sedláků

*„Zůstanem rač poddani,
vždycky nám naši páni
zapučení a spomůžou
v našem soužení;
svobodným bejt, nic nemít
a den po dni nouzi třít –
- lepší chodit na robotu,
nežli hladem mřít.“*

„Špásovné rozmlouvání pána se sedlákem“⁴¹

*„My jsme slyšeli o vás,
rozmilí páni,
že budete z vašich služeb
již propuštěný,
to je horší novina,
když musíte kus chleba
pracně sobě vydělávat
zároveň s náma.*

Povstání negativně přijala především šlechta. Znamenalo postupný zánik feudalismu a vznik a rozvoj nových řemesel a svobodných cechů. Povstání se stalo nepřímou podporou začínajícího českého národního obrození.

⁴⁰ Obratné veršování, jemuž nelze upřít působivost argumentace v přesvědčování sedláků o správnosti poddanských poměrů, výsměch planým nadějím ukazuje výhody starých časů a stíny nové doby, vyzývá k poslušnosti a varuje před novými vzpourami; cílem je výstraha před dalšími protestními akcemi. Verše zřejmě vznikly koncem roku 1775 nebo začátkem roku 1776. Selské povstání roku 1775 v severovýchodních Čechách, 1976.

⁴¹ Kramářský tisk bez udání místa a vzniku z počátku devatenáctého století. Publikováno Klimentem Čermákem. Dialog, jehož autor rozložil původní píseň do 17 protipoddanských výtek a doplnil každou z nich vlastní selskou odpovědí; převaha na straně sedlákově, mnohdy až překvapivé výroky na tehdejší dobu. Selské povstání roku 1775 v severovýchodních Čechách, 1976.

3. Katalog památek

3.1. Jilemnice

Budova bývalého pivovaru

Raně barokní stavba z roku 1701, jejíž portál zdobí velký znak rodu Harrachů, protože za jejich působení na jilemnickém panství se pivovar velmi rozvíjel a získal i některá ocenění. Komplex dvou budov je spojen daným portálem. Zdobnost celé stavby se vyznačuje poměrnou střídmostí a neoplývá přehnanou zdobností. V přízemí si lze povšimnout oken s kovanými mřížemi, které svým zevnějškem pocházejí z uměleckého kovářství. Po stavbě nového pivovaru na počátku 20. století se stará budova stala na čas sladovnou.⁴²

Fara u kostela sv. Vavřince

Pozdně barokní stavba, která měla původně zděné přízemí a roubené patro. Při ohni roku 1788 byla z velké části zničena a poté pouze provizorně obnovena. Její nová klasicistní podoba byla na náklad Harrachů vystavena stavitelem Janem Herknerem v letech 1832-33.

Kaple sv. Isidora

Kaplička stojí na úpatí kopce Kozince, který se tyčí nad samotnou Jilemnicí a Hrabačovem. Podle pamětníků byla postavena rolníky ke cti jejich patrona někdy začátkem 18. století.⁴³ Podle zápisů v inventářích kostela sv. Vavřince a fary z roku 1854, byla již roku 1718 renovována. Půvabná barokní stavba s předsunutými schody po západní a východní straně. Ještě v polovině 19. století byla kryta šindelem a obklopena čtyřmi velkými lipami, které společně vytvářely idylickou přírodní scenérii. Nade dveřmi je vepsán chronogram: „SwatI IsIDore tebe prosIME Chraň nás VsseCh!“ Nedaleko této drobné sakrální stavby stávala až do 19. století šibenice, kde „byla roku 1722 popravena Alena Kadová z Křižlic, že zahubila svůj „neřádně“ nabytý plod“⁴⁴.

Kaple sv. Alžběty

⁴² Dnes se zde nachází městská knihovna, prodejna Krkonošského muzea, sídlícího v sousedním zámku a výstavní prostory. Od září roku 2010 sem byla přemístěna stálá expozice o počátcích lyžování, kterou se podařilo rozšířit a přemístit z původního místa, tedy zámecké budovy.

⁴³ HORÁČEK, Jaromír: *Hadí štěstí, kapitola II – Svědectví pamětníků*. Městský úřad Jilemnice, 1999, str. 47.

⁴⁴ HAVLÍČEK, Josef: *Historie okresu Jilemnického*. Jilemnice 1913, str. 13.

Stávala v parku při zámecké zdi u Valdštejnské ulice a byli zde pochováni někteří jilemničtí držitelé panství. Dnes si ji už neprohlédneme, protože shořela při velkém požáru města roku 1788. Nejspíše patřila k údajnému klášteru cisterciánek, který stával v místech dnešního zámku. I když se při kopání koncem 19. století objevily nějaké kostry a snad základy zdí, jedná se o pouhou domněnku.

Kostel sv. Vavřince

Postaven nákladem rodů Harrachů. Základní kámen byl položen 10. srpna 1729 a stavba započala pod vedením architekta Jana Jiřího Aichbauera, kterého povolal farář Tomáš Alois Raimund.⁴⁵ Stavba pokračovala až do roku 1836.

Monumentální jednolodní stavba s pravoúhle zakončeným presbytářem a dvěma bočními sakristiemi. Západní průčelí tvoří hranolová věž. Světlo do kostela proniká převážně kasulovanými okny, výjimku představují tzv. volská oka v přízemí a mezipatře věže. Hlavní vchod a boční vstupy zdobí pravoúhlé pískovcové portály.

Interiér:

Lod' je zaklenuta dvěma pruskými plackami, oddělenými klenebními pásy, a presbyterium jednou plackou. Stěny kostela bohatě člení pilastry s iónskými zlacenými hlavicemi. Jednotlivé sakristie jsou zaklenuty valenou klenbou. Boční stěny presbyteria člení pískovcové portály, nad nimiž je umístěno půlené čtvercové okno, nad ním na jižní straně visí znak města a na severní straně znak Harrachů.

Velká věž byla původně zakončena bání s lucernou, dnes dvojité stanová střecha asi z roku 1838. „Po ohni roku 1788 byl zazděn malý boční vchod na kůrové schodiště v severozápadním nároží, ale roku 1823 znovu prolomen.“⁴⁶ Do počátku 19. století byl kostel obehnán hřbitovem, dnes po něm nenajdeme ani památky.

Kostel je vybaven šesti oltáři. Za nejcennější oltářní obraz se považuje „Umučení sv. Vavřince od D. Kindermanna, malíře, jež působil ve službách rodině Harrachů. V roce 1739 vznikl na vlastní náklady růžencového bratrstva oltář sv. Dominika. Na oltáři sv. Jana Nepomuckého stojí pozdně gotická soška Madony z 2. poloviny 15. století a sochy sv. Josefa a sv. Anny z poloviny 19. století umístěné na původních barokních konzolách, což vypovídá o dlouhém nedokončení oltáře. S další kvalitní sochařskou prací se setkáme na hlavním oltáři

⁴⁵ LUŠTINEC, Jan: Příspěvek k umělecko-historickému zhodnocení kostela sv. Vavřince v Jilemnici,

⁴⁶ Tamtéž.

sv. Kříže s názvem Kalvárie, která patří do dílny sochaře Jiřího F. Pacáka. Působí neobyčejným dramatickým dojmem a pro barokní sochy typickým autentickým pojetím obličejů, z něhož lze vyčíst emoce vyobrazeného.

Další sochařskou výzdobu tvoří rokokový anděl v presbyteriu a v podvěží rokoková socha sv. Václava ze 60. let 18. století. Fresky či jiné malby nejsou doloženy a stěny kostela jsou po několika rekonstrukcích již nečitelné. Od roku 1823 jsou umístěny v chrámové lodi kasulový obraz sv. Josefa od Ondřeje Maywalda a nesignovaný obraz sv. Anny.

Varhany pocházejí nejspíše z roku 1788 s výzdobou od Jana Suchardy z Nové Paky z roku 1848.

„Pod kazatelnu se nachází nejstarší památka Jilemnice – cínová křtitelnice s nápisem: *Kdo uwierzi, a pokrztí se, ten spasen bude. Udielaná Leta Panie 1545.*“⁴⁷

Patron kostela sv. Vavřinec se v Krkonoších těší velké oblibě. Žil ve 3. století a pocházel z území dnešního Španělska. Těšil se důvěře papeže Sixta II., který ho pověřil správou církevního majetku. Při pronásledování křesťanů jej rozděl mezi chudé a žebráky, takže v momentě, kdy chtěl císař přinést církevní majetek, přišel zástup chudáků. Sv. Vavřinec byl mučen, přivázan ke kovové mříži a pálen na ohni. Lidé ho považují za patrona chudých, profesí spojených s ohněm a knihovníků.

U kostela se nachází ještě tři sochy, dvě z období baroka a jedna klasicistní (socha sv. Václava).

Socha sv. Barbory

Práce s lidovými prvky z roku 1766. Původně stávala v místech dvorany, kde se dnes nachází základní škola. Nápis: *In honoreM S. Barbarae pro obtInendo feLICI agone ea stata posIta est a GeorgIo ShVkaCzek.*

Socha sv. Jana Nepomuckého

Poměrně zachovalá barokní práce z roku 1718 od neznámého autora. Socha původní stávala na mostě přes Jilemku při vstupu do Dolení ulice, ale most při povodních na konci 17. století zničen a socha následně přemístěna.

Nápis: *FacIo Voto DIvo IoahnI nepoMVCeno. Oro: o sanCte A. E.* Při patě soklu je dále napsáno: *Inte speraVinon Noc: FVn dar In steriVM anno 1718.*

⁴⁷ AMBROŽ, Jindřich: *Výňatky z dějin, rozvoj a zvláštnosti města*. Praha-Smíchov, 1941.

Jeho kult byl šířen především v období protireformace. Zobrazen v rochetě (krátké bílé obřadní roucho) a biretu (pokrývka hlavy s diagonálními švy; kvadrátek), kolem hlavy pět hvězdic = podle latinského tacui – mlčel jsem, na rameni položen kříž a v druhé ruce palmový list – symbol mučednické smrti, někdy vztyčený prst u úst (zpovědní tajemství).

Často bývá stavěn na mostech jako ochránce před povodněmi, dále patron dobré zpovědi, tonoucích, zpovědníků, kněží a ochránce před pomluvami.⁴⁸

Další sochařská výzdoba města Jilemnice:

Socha sv. Antonína Paduánského

Roku 1754 stávala u kostela, postavena na novém podstavci. Její původní umístění se nacházelo před parostrojním pivovarem u domu čp. 2 v Komenského ulici. Zobrazuje mnicha držícího v náruči malé dítě. Nad hlavou se mu skví svatozář a na pravém boku visí růženec. Autor sochy je neznámý, ale vytvořil ji s dojímavým výrazem a oblými tvary. Dnes se socha vystavuje v budově bývalého pivovaru po celý rok.

Socha sv. Jana Nepomuckého

1. Při vstupu do Zvědavé uličky. Barokní plastika z 18. století s lidovými prvky v typickém vyobrazení.
2. U domu čp. 110 ve Zvědavé uličce, která pochází z roku 1731. Původně stávala ve Valdštejnské ulici. Nápis: *Anno 1731. Swati Gene Nepomucký Oroduj za nás. L. P. 1846.*
3. Při bývalé cestě do Horní Branné stojí na starém podstavci. Litinová socha byla vyrobena v Hořovicích. Nápis: *harfce effIgles sanCte IoannIs nepoMVCenIs a CI VIbVs starkenbaChensIbVs SIC eXtrVCta est. Na zadní straně stojí: Na tomto místě socha sv. Jána Nep. L. P. 1764 zřízená; Roku 1843 wichrem zničena; L. P. 1845 od ctitelů Svatojánských Gilemnických znova obnowena gest. R. B.*

Bledina Boží muka

⁴⁸ PACZOS, Andrzej: *Svatí v Krkonoších*. In: *Krkonoše* 5/2007. str. 16-17.

Postavena u čp. 178 v Nádražní ulici. Nesou dnes téměř nečitelný nápis: *Leta Panie 1597 dal dielat tito boží muki pan Jan Bledina uřednik panstvy sstiepanickeho.*

„Macháčkův“ kříž

Umístěn při cestě za nemocnicí. Původní podstavec z roku 1834 má ještě barokní tvary. Na litinovém kříži vzadu najdeme iniciály I. M. a letopočet 1869. Nápis: *Gežíssi! tesu smrti uzdravena gest dusse nasse. Nákladem manželůw Ignáce a Moniky Grossmann w Gilemnicy roku 1834.*

Zámecký park:

Socha sv. Josefa

Umístěna v jihovýchodním rohu parku. Sv. Josef zobrazován jako starší muž s dítětem na ruce, s květem lilie, někdy s truhlářským nářadím či poutnickou holí (alegorie na útek do Egypta).

Nesla nápis: *E. R. A. B. L. – Anno 1744. Renovatum J. Konopáč – Anno 1827.*

Socha sv. Karla

Původně stávala při staré polní cestě do Horní Branné. Velice zajímavá z ikonografického hlediska. Pod nápisem je asymetricky vytesán letopočet 1719. Na dolní části podstavce 1763. K soše se váže pověst, že „zde jel nad úvozem sedlák Karel Mečír, který vezl přetíženou fůru obilí. V místě, kde stojí světec, se pod velkou tíhou nákladu utrhł břeh a celé spřežení i s hospodářem se zřítilo na dno úvozu. Jediný hospodář přežil bez újmy, tak z vděčnosti zde nechal vystavit sochu svého patrona.“⁴⁹

Nápis: *SanCte CaroLe Magne propagátor Verae et VnItae fIDeI ora pro nobIs. De Vote fIerI feCIIt CaroLVs MetzIrz.*

Immaculata

Původně umístěna u hrabačovského mlýna při silnici do Rokytnice nad Jizerou. Kvalitní práce z poloviny 18. století na podstavci s ornamentálním reliéfem a mariánským monogramem na zadní straně.

⁴⁹ HORÁČEK, Jaromír: *Svědectví pamětníků. U svatého Karla*. In: Hadí štěstí. Městský úřad Jilemnice, 1999, str. 39-40.

Immaculata se váže k jednomu z nejkontroverznějších mariánských dogmat o Neposkvrněném početí Panny Marie. Práci o vývoji daného dogmatu v Čechách napsal Antonín Podlaha.⁵⁰ Usoudil, že úctu o Neposkvrněném početí šíří až jezuité. Poprvé píše o „De immaculata conceptione“ jezuita Jiří Plachý v roce 1648 ve spisku *Rosa Pentaphylla, hoc est: quinque sermones panegyrici in praecipias festivitates B. Mariae Virginis*.⁵¹ Immaculata měla i protireformační aspekt, protože mnozí jí považovali za symbol „neposkvrněného náboženství“. Stala se motivem mnoha kultovních obrazů, soch a mariánských sloupů. Panna Maria je často zobrazována s půvabnou antikizující tváří a bohatými rozpuštěnými vlasy, oblečená v dlouhý splývavý šat. Svůj pohled i ruce vzpíná ve vroucí modlitbě k nebesům a stojí na „kouli“, která představuje pomyslný svět, obtočený hadem či drakem. Zvíře, které oplývá negativismem a zlem, drtí Panna Maria pod svojí pravou nohou. První mariánský sloup v Čechách dal postavit roku 1650 císař Ferdinand III. Uprostřed Staroměstského náměstí v Praze.⁵²

Socha sv. Josefa

Krásná socha z poloviny 18. století, která dříve stávala na rohu domu čp. 179 v Kavánově ulici.

Masarykovo náměstí:

Sousoší Panny Marie, sv. Maří Magdaleny a sv. Barbory

„Původně snad tvořící jednotný celek s postavami sv. Jana Nepomuckého a sv. Vavřince.“⁵³ Zdařilá práce z okruhu sochaře M. B. Brauna, ovšem jméno autora není známo, jež nese letopočet 1723. Na sousoší vyrobeném z červeného pískovce se podepsal tok času.

Sousoší sv. Kříže se sv. Vavřincem a sv. Janem Nepomuckým

Sestaveno až při stavbě kašny v roce 1835. Kříž stával v polích a pochází z roku 1799. Nechal si ho zřídit negociant Karel Hrubý se svojí manželkou Annou a po jejich smrti byl přemístěn právě na náměstí.⁵⁴ Sochy obou světců byly posléze k němu přidány.

⁵⁰ PODLAHA, Antonín: *Učení o Neposkvrněném početí Panny Marie v Čechách před prohlášením učení toho za dogma*. ČKD 1904. s. 472 – 494.

⁵¹ ROYT, Jan: *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha: KAROLINUM 1999. s. 217. ISBN 80-7184-662-7.

⁵² Tamtéž, s. 218.

⁵³ NEJEDLÝ, Vratislav; SUCHOMEL, Miloš; ZAHRADNÍK, Pavel: *Mariánské a další světecké sloupy na Semilsku*. In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, 1694.

Donedávna nesl kříž zřetelný nápis: *Na tvůg hlas o Spasyteli w tmawých hrobich čekáme, mezi Twoge wywolený poctěny begt žádáme.*

V rámečku byl letopočet 1799. Jedná se o nepůvodní umístění všech tří prvků, ale neubírá to na jejich kráse. Dohromady tvoří ucelený výtvar, který působí silným sugestivním dojmem a sálá z něho náboženská tradice.

3.2. Jablonec nad Jizerou

Kostel sv. Prokopa

Již v roce 1492 byl na jeho místě postaven dřevěný kostel jako jeden z prvních v tomto kraji. Roku 1774 byl kostel stržen a o rok později byl položen základní kámen ke kostelu novému. Již v roce 1776 byl královehradeckým biskupem Prokopem ze Schafgotschu posvěcen. Byl vystaven v pozdně barokním stylu, nad jižním vchodem jsou alianční znaky H. a D. Zařízení kostela je rokokové z druhé poloviny osmnáctého století. Hlavní oltář je zasvěcen sv. Prokopu a dva boční oltáře sv. Janu Nepomuckému a Panně Marii Lurdské. Cínová křtitelnice je z roku 1794 a umělecky vypracovaný kříž s Kristovým tělem umístěný proti kazatelně je dílem Antonína Suchardy z Nové Paky, který zde provedl veškerou řezbářskou práci. Na stropě je vymalováno dvanáct apoštolů, na každé straně šest. Na stěnách visí čtrnáct votivních obrazů, které zobrazují křížovou cestu. Čtyři dřevěné podstavce zdobí sochy svatých – Ježíš Kristus, Sv. Josef, Sv. František, Sv. Antonín. U jižního vchodu stojí socha sv. Kuby Tadeáše a sv. Jakuba Staršího. Na konci devatenáctého století začal kostel nedostačovat, protože k Jablonci patřily ještě další osady (Končiny, Buřany, Horní a Dolní Dušnice, Bratrouchov, Vojtěšice, Brno, Hejlov, Blansko), což znamenalo větší počet věřících, a proto byl roku 1893 rozšířen. Při příležitosti stého výročí rozšíření kostela došlo k renovaci, takže původní podoba byla lehce narušena, dokonce zmizely některé malby v interiéru.

Ke kostelu přísluší od roku 1721 fara, jejímž patronem byl Alois z Harrachů. Tehdejší fara stávala na místě nynější stodoly, tedy v těsné blízkosti silniční komunikace. V roce 1813 dal Jan z Harrachů postavit novou, v jejíž blízkosti byl rybník na Končinském potoce, který zasahoval až do farní zahrady. Faru chránil plot se zděnými sloupy, socha sv. Karla a jiné památky. Dnes má novou tvář, kterou získala v roce 1992.

⁵⁴ AMBROŽ, Jindřich: *Jilemnice. Výňatky z dějin, rozvoj a zvláštnosti města*. Praha-Smíchov 1941.

3.3. Vysoké nad Jizerou

Sloup se sochou Panny Marie

1. Pískovcový sloup pochází z osmnáctého století a autor zůstává neznámý.⁵⁵ Nejstarší písemná zpráva se nachází v seznamu soch vysocké farnosti z roku 1836. Tehdy sloup stál na prostranství před kostelem a byl popsán jako socha Matky Boží s Ježíškem, na jednoduchém sloupu, celá z pískovce, bez štafírování a nápisu. Roku 1851 byl sloup přemístěn na náměstí a roku 1912 byl opraven, což je vytesáno i na nápisu, umístěném na podstavci.
2. Socha stojí u cesty do Roztok na pozemku Františka Nečáska čp. 80, který byl též majitelem sloupu. Na podstavci lze číst nápis:
MatIcko bozl przIWeD nas z tIto zaLostI k nebeskI slaWnostI; Wizdwizen ke cti a chwale Rodice Bozi s nakladem Adama Neczaska 1727; Obnoveno nákladem Adolfa Adce z Vysokého 1878.

Sloup se sochou sv. Antonína Paduánského

Socha pochází z roku 1764. Na podstavci umístěny reliéfy sv. Floriána, sv. Vojtěcha, sv. Františka, sv. Vavřince a v rozích letopočet vzniku. Sloup zmíněn v seznamu soch roku 1836, nacházel se na poli na pozemku Františka Šlechty čp. 44, jenž byl i majitelem. Roku 1936 se uvádí, že stojí při polní cest, která odbočuje ze silnice směřující ke Třici. O tři roky později má nový plot, sloup se nachází v dobrém stavu, i když mu schází část ruky.⁵⁶

Sloup se sochou sv. Barbory

Na podstavci umístěny reliéfy Korunování Panny Marie, sv. Františka Serafinskho, jednoho světce a jedné světice, v rozích letopočet 1768 a na přední straně se skví nápis: *Tato studanka i stromem swecena ge na weczne czaty od pana patera Matege Ssmida missionariusa.*

Sloup se sochou sv. Maří Magdalény

⁵⁵ Socha je dnes umístěna v předsíni kostela a dvě části dřívku sloupu před kostelem. Na náměstí, kam byla přenesena, stávala původně socha Dobrého pastýře nesoucího ovci se čtyřmi vedlejšími figuracemi (Sv. Augustýn, Sv. Florián, Sv. Barbora, Sv. Ignác). Socha musela být rozebrána: čtyři vedlejší figury – dvě postaveny před hlavním vchodem chrámu Páně a dvě vedle cesty k novému hřbitovu.

⁵⁶ Počítáno mezi šest soch, jež se nacházely na tvz. Hlávkově gruntě, dal vesměs postavit měšťan Jakub Nečásek. Další sochy: socha sv. Jana Nepomuckého (u nového domu Jany Bartoničkové), sv. Barbory, socha Panny Marie, socha sv. Václava (nad portálem předsíně kostela), socha sv. Josefa (za malým vlekem ke Sklenaříkům).

V seznamu z roku 1836 se píše, že se nacházel na volném poli vedle cesty do Semil na pozemku Františka Hladíka čp. 66, jenž byl rovněž majitelem. Na počátku dvacátého století stojí na Šibeničním vrchu čili Davidových vrších. Na místě zůstal jen podstavec se sloupkem, samotná socha byla uložena v obecním skladišti.⁵⁷

3.4. Rokytnice nad Jizerou

Kostel sv. Jakuba

Pozdně barokní stavba vznikla na místě původního protestantského dřevěného kostela, který byl postaven v roce 1598. Roku 1752 vydal hrabě Ernst Quido Harrach základní dekrety povolující stavbu kostela. Roku 1759 byl na věž kostela posazen kříž a kostel byl slavnostně vysvěcen. V 80. letech devatenáctého století byla provedena celková rekonstrukce. Zařízení kostela je ovšem klasicistní. Na konci dvacátého století byla provedena rekonstrukce vnitřních maleb.⁵⁸

Kostel ohrazuje kamenná zídka s dřevěnými zasklenými výklenky, kde je zobrazena Křížová cesta ve čtrnácti obrazech. V každém visí dřevoryt s biblickými výjevy, které se váží k Novému zákonu, k životu Kristovu. Obrazy doplňují slova, vystihující vyobrazený motiv.

1. *Odsouzen lživými jazyky* – zobrazen připoutaný Ježíš Kristus se svatozáří, umyvadlo se džbánem, ruka – boží zlost
2. *Z lásky k nám bere na sebe kříž* – Ježíš Kristus nese kříž s trnovou korunou na hlavě
3. *Padá pro naši lenost* – Ježíš Kristus s křížem padá k zemi a pomyslné ruce ho zvedají pomocí provazu zpět
4. *Kdo bije syna, trýzní matku* – Ježíš Kristus na kříži pláče, plačící Marie
5. *Přispějte muži, na pomoc!* – Muž pomáhající Ježíši s křížem
6. *Ukažte, ženy, své milosrdenství* – žena drží hadr s obrazem Krista
7. *Padá pro naši smyslnost* – Ježíš Kristus
8. *Zachraňte matky, děti pro nebe!* – Ježíš Kristus a za ním děti a bédující matka
9. *Padá pro naši pýchu*
10. *Zbavte se opilství a nečistoty!* – vepředu nahý Ježíš Kristus, za ním opilec
11. *Tak oplácí svět svému osvoboditeli!* – přibíjení na kříž, svět – ruka s kladivem
12. *Miluji, odpouštím, žízním po vašem štěstí* – Ježíš Kristus na kříži – INRI

⁵⁷ Roku 1944 došlo k opravě z iniciativy Spolku rodáků a přátel Vysokého nad Jizerou a okolí v Praze. Sloup byl postaven na pevných základových zdech a šest metrů od původního místa.

⁵⁸ Dnes kostel dosti chátrá a není přístupný veřejnosti, pouze v době mše. Ke kostelu nejsou dostupné podrobné informace. Stručná poznámka se vyskytuje na oficiálních stránkách města www.rokytnice.com.

13. *Nezapomeňte na bolesti své matky.* – snímání z kříže

14. *Smrtí se život nekončí, pouze se mění.* – znovuzrození, zmrtvýchvstání

4. Lidová slovesnost a folklor

Lidové tradice se vytvářejí po celá staletí. Právě z ústního podání vznikaly první písemné projevy, první literární díla. Obyčeje a tradice spojené s folklorem jsou silně zakořeněny především u venkovského lidu a u generací našich prarodičů. Lidé tak rozvíjeli svoji mentalitu a snažili se zachovávat tradice. V uzavřených strukturách rozvíjeli svébytné životní podmínky, které přecházely z generace na generaci. Již v průběhu dvacátého století se však společenské hodnoty a požadavky téměř oprošťují od starých zvyklostí, s novými technologiemi a silným odosobněním mezilidských vztahů se u mladších generací ztrácí zájem o lidovost.

V drsném horském prostředí, kde muselo obyvatelstvo čelit rozmarům počasí a všudypřítomné chudobě, se zrodila mnohá řemesla, která zajišťovala alespoň nějaký zdroj obživy. Ještě během osmnáctého století přetrvával směnný obchod a praktiky známé ze středověku, až na konci století se začínají formovat podmínky pro konzumní společnost.

Minulost na nás dýchá i z drobných předmětů a lokálních lidových staveb. Paradoxně dnes ožívají odvržené hodnoty a pravidla díky lidem, kteří nejsou úzce spjati s venkovem. Převažuje sběratelská činnost, starobylé předměty zůstávají zachovávány ve své vnější podobě, ale už neplní svojí funkci, jejich existence slouží pouhopouhému oku turisty či milovníka lidových tradic.⁵⁹ Nesmíme zapomínat, že ve výtvorech našich předků a mentalitě celých společenských struktur se ukrývá moudrost a nezaměnitelný charakter oblastních kultur.

Na utváření objektivního a syntetického pohledu na lid, jeho dějiny, kultury, životní projevy se zásadně podílejí etnografie a folkloristika. Tato oblast jako celek je dosti mnohoznačná, a proto se na ní podílí vícero vědních oborů. Do padesátých let dvacátého století se oba vědní obory vyvíjely pod názvem národopis.⁶⁰

Etnografie je společenská věda zabývající se zkoumáním kolektivně vytvářených a tradovaných jevů života a kultury v tradičních a v lokálních skupinách – konkretizace

⁵⁹ Mnozí se zaštiťují oživováním minulosti, která však mnohdy přechází v kýčovitý ráz. Příklady nalezneme v umělecké i společenské sféře.

⁶⁰ Jako věda vznikl až v první polovině devatenáctého století, jinak se vyvíjel již v době starověku, prvních literárních památek.

charakteristických forem života a kultury pro dané společenství. Folkloristika se zabývá ústní slovesností, hudbou, tancem, částečně obřady a hrami a soustředí se hlavně na venkovské prostředí, na lid.⁶¹

Základní metodou je přímé pozorování, přímý styk se zkoumaným objektem či produkty. Materiál a výsledná práce bývá mnohdy jednostranná a neúplná. Zde pomáhá srovnávací metoda, která vede k relativní chronologii jevů. Výzkum vede také k vytváření umělých forem, sleduje tradiční žánry, které „zanikají“ anebo se vyvinuly v něco zcela odlišného. K vyvrcholení lidové kultury dochází v období osmnáctého století a první poloviny devatenáctého století. Tehdy vrcholí soubor jevů tvořících základ tzv. tradiční české lidové kultury.

Lidová výroba znamená souhrn výrobních odvětví. Vyznačuje se různorodostí, rozmanitostí a vládne zde variabilita časová oblastní, technická. Důsledkem je nerovnoměrný vývoj.⁶² S příchodem nových technických vynálezů a rozvojem průmyslové výroby dochází ke stagnaci řemesel. V současnosti již mnohá řemesla úplně zanikla nebo jsou ožívována pouze pamětníky.

Do fondu lidové slovesnosti řadíme také písně, pořekadla, legendy a pověsti. Určitá část čtenářské obce se vždy bude zajímat o knihy, vycházející z lidové tradice, z ústního podání. Čtenář si mnohdy ani neuvědomuje zdroj informací obsažených v daných textech, což v podstatě nehraje důležitou roli. Myšlení, cítění, představy i reálie někdejších anonymních autorů zůstávají zachovány a oslovují nové čtenáře.

Roku 1929 vyšla zásadní stať ruského a sovětského folkloristy Petra Bogatyreva *Folklor jako zvláštní forma tvorby*⁶³, podle něhož lidová tvorba spočívá ve výběru přejímaných děl, ale také v jejich přetváření, obměňování a přizpůsobování tradičním zvyklostem.

4.1. Sběratelé lidové slovesnosti

Z literárního i obecně kulturního hlediska neodmyslitelně patří do této oblasti sběratelská činnost. V českém prostředí jsou nejznámějšími sběrateli lidové slovesnosti Božena Němcová, Karel Jaromír Erben a František Ladislav Čelakovský. Na Jilemnicku se

⁶¹ SCHEUFLER, Vladimír. *Lidová kultura a její studium*. In *Československá vlastivěda. Díl III*. Praha: Orbis 1968. s. 19–25.

⁶² Tamtéž. s. 56.

⁶³ In: *Souvislosti tvorby: cesty k struktuře lidové kultury a divadla*. Praha: Odeon 1971. V překladu Jaroslava Kolára. Výběr z menších prací sovětského badatele je omezen na studie, které vznikaly v letech 1923–1939 a představují dílčí konkrétní rozbory z oblasti etnografie, folkloristiky i literární, divadelní a filmové vědy.

setkáváme s řadou význačných jmen, nemusí se však vždy jednat o místní rodáky oslavující rodný kraj. Vytvářejí ojedinělé obrázky postav venkovského prostředí, zarámovaného typickými prvky. Spojují dohromady střípky naší minulosti se silným vlasteneckým podtextem, dokazují svébytnost vlastní kultury a odkazují na něco nepřemožitelného a stále živoucího, a to je pospolitost a dobro v srdcích předchozích generací.

Z Vrchlabí pocházel *Miloš Gerstner*, nedávno zesnulý regionální vlastivědný odborník, který působil v místním muzeu. Své dětství prožil u prarodičů na Benecku a uchoval si krásné vzpomínky, které i literárně zpracoval ve své knize *Cesty po kousku nebe*. Během působení v Krkonošském muzeu ve Vrchlabí si zapisoval zážitky a poznatky ze svých toulek a pochůzek po návštěvách místních pamětníků a starousedlíků do tzv. terénních deníků. S láskou a pokorou přicházel k zástupcům starých řemesel. Čtenáře zve na cestu životem svých předků, kde se odráží jeho prvorepublikový gentlemanový charakter. Gerstnerova láska k domovu je vystižena v závěrečné části knihy *Cesty po kousku nebe*:

„Jsem mnoho dlužen starému Benecku za krásné dětství mezi dobrými lidmi. Dluhy se mají platit. Já se tak pokouším činit v zápisech vzpomínek. Chci jimi spojit chudou, ale důstojnou minulost kraje s bohatší budoucností. Chci jimi utvrdit národní identitu, ale raději bych řekl národní hrdost, která tu pod Žalým byla vždy domovem.

Zlolažné huby ujišťují, že tak činím jen za shovívavý vděk čtenářů. Každý jiný honorář odmítám.“⁶⁴

Další významnou postavou je *Marie Kubátová*, dodnes žijící a publikující, která se nechala inspirovat svojí matkou Amélií Kutinovou. Obě se soustředily na terénní výzkum spojený se sběratelskou činností. Z literárního hlediska se věnují zejména takzvaným krkonošským poudačkám, ale také příběhům o Krakonošovi. Především Marie Kubátová vytvořila svůj osobitý, nenapodobitelný styl. Využívá svých zkušeností, ale na druhé straně dokáže do širě rozvíjet vlastní fantazii. Všechno skloubí dohromady se stylistickou bravurou. V podkrkonošské i krkonošské literatuře se autoři často snaží využívat místního osobitého dialektu, Kubátová spojuje výrazy spisovné i hovorové češtiny s nářečím. Svými díly bohatě přispěla do regionální literatury a etnografického výzkumu Krkonoš a Podkrkonoší.

Z dalších sběratelů místního folkloru jmenujme například učitele Antonína Pochopa, Jana Buchara a Josefa Šír

⁶⁴ GERSTNER, Miloš: *Cesty po kousku nebe – netradiční průvodce po Benecku s vyprávěním o lidech, místech, zajímavostech a legendách v dědinách pod Žalým*, Vrchlabí: Kruh 1992, s. 30.

4.2. Regionální literatura

Pro regionální literaturu jsou typické etnografické popisy, oslava malebného kraje a jeho obyvatel a občasná užívání dialektu. Regionalismus lze chápat jako osobitý pohled na svět a lidskou existenci jako celek, který vyrůstá ze starodávných zdrojů a často se prolíná s fantaskní rovinou, když povyšuje lokální příběh do roviny mýtu či pověsti. Na základě předešlých opakujících se motivů existuje oprávnění pohrávat si se skutečností v rámci autorových vizí. Většinou vychází ze zvyklostí konkrétního místa, kde se čas stává časem přírody, rytmem krajiny. Určitý prostor vytváří typická seskupení, která se vymezují do osobitého zázemí, vydělují se z okolního chaosu. Jedinečné místo, centrum, kde se soustřeďují místní, to znamená regionální východiska.

Na Jilemnicku nenalezneme příliš mnoho literatury, která by odkazovala k osmnáctému století. Z hlediska žánrů převládají lidové pohádky, pověsti, báchoroky, krkonošské poudačky, které mnohdy vycházejí z ústního podání, z vyprávění starousedlíků.

Lidová próza:

Vyznačuje se „volnou“ řečí, složitější větnou stavbou a připomíná jazyk běžné konverzace. Skladby lidové prózy mají společné podmínky a situace, za nichž vznikají. U pověstí se vybírá z čehosi mimořádného, co překvapí, až vyděsí, má však s racionální jádro.

Folkloristické bádání klade důraz na text, ale i osobnost vypravěče, nositele ústního podání. Pomáhalo v období národního obrození při vzniku novodobého národního písemnictví.

Vypravěče lze rozdělit podle vztahu k látce – jedni pouze napíší slovo od slova, jiní se nespokojí s opakováním slyšeného syžetu a upraví jej dle své představy. Vzniká tak mocná vypravěčská individualita. Záleží také na utvoření jazykové a stylistické stránky, která může oplývat autenticitou. Někteří autoři obohacují svůj repertoár a spojují například pohádku s pověstí, pohádku s humorem apod.

Lidové pohádky a pověsti:

Tematická a jazyková výstavba lidové pohádky jako jednoho z nejústálenějších žánrů se vyznačuje řadou tradičních motivů, postupů a výrazových prostředků, které mají podobu jakýchsi schémat, klišé, ustálených již dlouhou dobu.

Tradiční součástí jsou vstupní a závěrečné formule, jež souvisejí s obřadností tohoto útvaru. Úvodní formule uvádí čtenáře do pohádkového světa a seznamuje s tím, kdy a kde se

příběh bude odehrávat, i když čas i prostor bývá neohraničený, tedy neurčitelný. Pokaždé svádí boj dobro se zlem a dobro vítězí.

V lidových pohádkách se také často objevuje motiv panovníka z lidu, kterého představuje obyčejný, statečný a bystrý mladík, jenž bojuje během příběhu o přízeň své vyvolené. Nesmíme opomenout ani pravidlo tří, které patří mezi typické motivy. Podobných pravidel a prvků najdeme nespočet.

Pohádka se odehrává v neurčité době a v neurčitém čase, hrdinové ztělesňují lidské vlastnosti a schopnosti. Pokaždé se nesou v optimistickém duchu a převažuje úloha bavit. Nejpočetnější skupinu tvoří kouzelné pohádky, kde je překlenuta propast mezi skutečností a fantazií.

Pověsti vycházejí většinou z reálných podkladů nebo obsahují alespoň jeden z reálných prvků, konkrétní místo děje, čas i osoby. Představují vyprávění s náměty historickými a místními. Převládá zde prvek vysvětlující a poučný. Znamenají výraz lidových vědomostí o světě, představ o souvislostech věcí a vztahů, pověrečných představ i básnivých fantazií. Mnohdy jsou laděné v pesimistickém tónu a končí tragicky. Vracejí se ke starým motivům, přisuzují zvláštní význam objektům, mnohdy i kouzelnou moc. Pověsti jsou zaznamenávány již od počátku literárního vývoje kronikáři a legendisty. V pověstech se setkáváme s „regionálními dominanty“, tedy přednostmi konkrétního kraje.⁶⁵

Pověsti lze rozdělit na historické – zrcadlí, jak vypravěči a posluchači viděli a chápali historické události, epochy a osobnosti; místní – týká se přírodních útvarů a jevů a starobylých stavebních památek, mnohdy vysvětlují i místní názvy. Sbírkou pověstí napsal Jaromír Horáček, a bohužel je to jediná kniha, která se soustředí na některé barokní památky na Jilemnicku.

Hadí štěstí – Jaromír Horáček

„Mateří – douško vlasti naší milé,
vy prosté naše pověsti!“ K. J. Erben

Kniha *Hadí štěstí* Jaromíra Horáčka se nejvíce dotýká doby potemnělého sedmnáctého a osmnáctého století. Každý příběh upozorňuje na lidový původ pověstí, které se staly nejčastější formou jak ústního, tak písemného projevu. Za jejich zrodem stojí lidé, kteří každý

⁶⁵ KLÍMOVÁ, Dagmar. Folklor. In Československá vlastivěda. Díl III. Praha: Orbis 1968. s. 275.

den bojovali s drsnou přírodou a překážkami, které jim kladl chudý a lopotný horský a vesnický život. Takoví lidé si vysvětlovali přírodní jevy a pohromy či neobvyklé osudy sousedů po svém, občas se přidalo mnoho dalších výtek a omylů. Nelze se divit takovým reakcím, člověk se s danými situacemi mohl setkat poprvé v životě, a protože neexistovalo jiné logické vysvětlení, musel si vystačit se svým vlastním selským rozumem. Vypravěčské zkušenosti i příběhy se dědily po generace a šířily se i díky sňatkům. Pokaždé se samozřejmě trochu pozměnily, takže existuje nespočet příběhů s jedním základním motivem. V každé pověsti se střetává fantazie se svědectvím historického momentu, který se vepsal do dějin města či místa, ke kterému se daný příběh váže. I zde máme to štěstí seznamovat se s okolnostmi, za kterých se podivné události vyjevily.

Kniha je rozdělena do devíti kapitol podle tematických celků, kterým se jednotlivé kapitoly a podkapitoly věnují. Dříve než se začneme obsahem zabývat podrobněji, je třeba říci, že Horáček jasně naznačuje, že rozvíjení fantazie místních obyvatel silně souvisí se spiritismem. Je všeobecně známo, že v chalupách a jiných horských usedlostech pamětníků byl spiritismus často „doma“. Jeho původ lze hledat v náboženských sférách. Lidé věřili, že kolem nich existuje mystický svět a od toho nebylo daleko k pověrečným představám. Ducharina se skrývala v bezmála každém starousedlíkovi. Většina uvedených příběhů má reálný podklad, vystupují v nich dosud žijící či nebožtíci a váží se k reálnému místu.

Vejrychova doba

Prvním tematickým okruhem je postava inspirovaná Faustem, tedy spolčená s ďáblem. Uvádí nás do světa temna, do světa podsvětí, kde vládou čary a kouzelná moc a kde dovádějí čerti a jiná podivná stvoření, vycházející ze satanova lůna. Tento prvek lze zařadit do světa fantaskního a nevysvětlitelného.

Hlavní postava však existovala a dodnes stojí místo, kde údajně žila. Muž, který byl považován za čaroděje a černokněžníka, se jmenoval Vejrych. Ostatně s názvem Vejrychovsko se můžeme setkat i v jiné a mezi čtenářstvem známější knize *Petrolejové lampy* od Jaroslava Havlíčka, jednoho z nejvýznamnějších českých spisovatelů meziválečného období a doby okupace. Vejrych, celým jménem Václav Weyrych z Gensenfelsu, legendární hejtman branského panství v době prvního harrachovského majitele panství, byl známý svojí krutostí a tvrdou rukou, kterou na „dolení straně branské“ vládnul prostému lidu. Lidové pověsti o něm vyprávěné v sobě odrážejí vzrušenou atmosféru pobělohorské doby. Váží se k místu nedaleko rozcestí k Horní Branné a Martinicím, kde se říkávalo hostinec Ve dvoře.

Původně tu však stával Vejrychův svobodnický statek s mnoha tajnými chodbami, které jsou již dlouho zazděny.

V pověstech se často objevuje silná symbolika. O hejtmanovi se hovoří jako o neznabohovi a odpadlíkovi, jenž má spolky s ďáblem a má zkušenosti s alchymií. Vraťme se však k symbolům obsaženým ve vyprávění. Prvním atributem je tzv. „čarovná kniha“, velká kniha s neznámým písmem, která patří mezi nenalezené Vejrychovy poklady a kterou nesměl otevřít a číst neznalec. Nezasvěceného i nehříšného člověka čeká trest za hrátky s peklem. Například jeden z čeledínů využil volné chvíle, kdy nepozorován začal v knize listovat a číst. Objevili se malí trpaslíci, pidimužičkové, kteří se chovali zle, protože je neuměl ovládat. Jiného troufalce potrestalo peklo nemocí.

„Dáblovými pomocníky“ jsou nazýváni havrani, černí ptáci jako symbol pekla, zla a těžkého konce. Se zvířecími symboly se setkáváme i v dalších pověstech. V *Noční stráži* ruší kohoutí zakokrhání klatbu již zesnulého Vejrycha, který každou noc vstává ze své rakve, navrácí věci zpět do reálna. Posledním příkladem je stylizování samotného hejtmana do černého hrbatého kocoura v pověsti *Vejrych a bába Nezbedka*.

Zmínili jsme, že existuje místo s názvem Vejrychovsko. I k němu se váže příběh, kdy během selské rebelie v roce 1775, což je historický fakt, sedláci honili Vejrycha. Ten se ukryval v lese na stromě, kde údajně ztratil své kopyto, které druhý den našli chlapi z vesnice, a proto se tomu háji dodnes říká Vejrychovsko.

V souvislosti s používáním historických faktů dochází k přepisování historie právě pomocí mýtu. Zkreslení sledu událostí většinou míří pozitivním směrem, aby se vyzdvihla důležitost úlohy daného jednání v rozhodující moment.

Svědectví památníků

Mlčenlivě stojí a připomínají doby našich předků. Jedny k nám promlouvají skrze své dnes již téměř nečitelné nápisy, jiné jen postávají a hledí do krajiny. Beze slov hovoří skrze čas, ošidného společníka všeho kolem nás, pomníčky, památníky, kapličky i drobné kostelíky.⁶⁶

Každý památník či pomník je upomínkou na nějakou událost, která se stala na daném místě. V samotné Jilemnici a jejím okolí najdeme bezpočet takových míst, jež obestírá stín minulosti s nejistým příběhem. Uveďme si alespoň některé příklady.

⁶⁶ K problematice drobných hmotných památek viz Irena Bukačová - Pavel Hájek, *Příběh drobných památek (Od nezájmu až k fascinaci)*. Jaroslav Bárta: JP Studio 2001.

Od nádraží k náměstí v Jilemnici, po levé straně mostu, stojí čtverhranný prostý pomníček s nápisem „Letha Panie 1595“ pod čtyřmi do kamene tesanými křížky s ukřížovaným. Váže se k němu čin dvou bratrů, kteří se cestou ze Štěpanic hádali, nejspíše o otcovské dědictví, a navzájem se zabili. Na mostě stávaly dvě sochy, socha knížete Václava a socha sv. Jana Nepomuckého. Obě dnes chrání vchod do kostela sv. Vavřince.

V období rekatolizace vzniklo velké množství soch a božích muk i kapliček. Lidé si mnohdy vysvětlovali přežití jako zásah některého ze světců, a proto barokní krajinu často lemují při polních cestách, na okrajích lesů, pod opuštěným stromem uprostřed louky a na dalších neobvyklých místech sochy světců nebo boží muka. Jaromír Horáček zjevně využíval každého dostupného pramene, aby získal nové a podrobnější informace ke své práci. Právě v této kapitole se věnuje i zmíněným místům. V pověsti *U svatého Karla* hovoří o barokní soše Karla Velikého v poli u cesty k Branné, kterou nechal postavit hospodář, který jel kolem s plným vozem a zřítíl se. Jemu se naštěstí nic nestalo, ale vůz měl napadrt'. Poblíž stojí pískovcová socha sv. Jana Nepomuckého z roku 1764.

Kromě toho, že se dovídáme z uvedených pověstí o určitých řemeslech, každodenním životě, všedních starostech, historických faktech, tak nás konkrétně tato kapitola seznamuje s drobnými kostelíky a kapličkami v Jilemnici, které vznikly v sedmnáctém a osmnáctém století, ale i dříve.

V podkapitole *Zmizelé kostelíky* oživuje již neexistující dřevěný kostel Povýšení svatého Kříže⁶⁷ na Červeném kopečku, kde se dnes říká „Na starém hřbitově“. Zůstal zde pouhý moudrý nápis na společném hrobě, ostatně nápis na hřbitovech velmi častý, „Co jste vy, byli jsme my. Co jsme my, budete vy!“, ovšem ani ten se nedochoval. Dnes zde spatříte boží muka s datem 1630. Druhou stavbou je kostel Božího těla s hřbitovem, který však zchátral. Váže se k němu jedna pověst, kdy kostel měl ve svých zdech uvěznit mladé chasníky, kteří chtěli nakrást dřevo na topení pro pekařku, trest je však neminul.

Kromě toho se Horáček zmiňuje o dvou kapličkách v Jilemnici, a to o kapli sv. Alžběty a kapličce svatého Isidora.

V kapitole o památnících využíváme převážně fakta a realie, odvracíme se od světa fantazie a vplouváme do míst, která můžeme osobně vidět a poznat. V popisu se střídají

⁶⁷ Ve starém dřevěném kostele byl na plátně vymalován znak se třemi zlatými hvězdami a nápisem: „Létha Panie 1632 dne 13. Mesycze Febr. život swuj w Panu dokonal Vroz. a Statečž. Rytířz Pan Jan Jindržich Zwitten wieku sweho magicz 36 Let etc.“ Srov. AMBROŽ, Jindřich: *Jilemnice. Výňatky z dějin, rozvoj a zvláštnosti města*. Praha: 1941. Kostel je též připomínán v patentu císaře Maxmiliána II. za Arnošta z Újezdce a Kunic v roce 1547. Vzhledem ke katastrofálnímu stavu byl kostel v roce 1787 zbořen.

poetické části, kdy je popisován malebný ráz krajiny a prostředí až barokně romantické a potměšlé. Autor se však nebojí ani literárních kliše jako například „...nad křišťálovou studánku s vodou průzračně čistou a chladivou“. V souvislosti s drobnými církevními stavbami se objevují boží zjevení a pomoc shůry.

Úskalí lidská a nelidská

Dalším tematickým celkem jsou příběhy samotných vesničanů, které mnohdy člověka zahřejí u srdce. Okamžiky v životě horalů jsou spojeny také s ironií, výsměchem, lakotou a závistí. Z pověstí, které Horáček získal i od různých jilemnických rodáků, například od učitele Josefa Havlíčka, lze vyčíst zajímavý fakt. Pokud se někomu příliš dařilo a štěstí se od něho nechtělo doslova odtrhnout, hned byl svým okolím podezříván z nekalého způsobu života (většinou spojení s peklem, výhra v lotynce s náhodnými čísly,...).

Takové podezřelé štěstí měl i pekař z ústřední pověsti, po které je i pojmenována kniha, *Hadí štěstí*. Lidé si mysleli, že ve své studni ukrývá hada, který představuje jeho životní štěstí a pokud tam není, lepší se pekařovi i celé jeho rodině smůla na paty.

V příběhu *U Žuliánovy hrobky* líčí nešťastnou lásku dcery myslivce, která vede ke smrti, což bychom mohli považovat za jemně romantizující představu.

U pověstí, které vycházejí z pověrečných představ venkovského lidu, si někdy můžeme všimnout humorem způsobeného odlehčeného tónu textu.

Nadpřirozené bytosti

Celá kniha je samozřejmě plná nadpřirozených bytostí, které nesmějí v takovém druhu vyprávění chybět. Již na začátku nás autor vítá silami pekelnými a jejich pomocníky a během vypravování o časech minulých sem tam otevře pomyslnou bránu do světa skřítků, hejkalů, strašidel.

Těmto pohádkovým bytostem se věnuje kapitolka s příznačným názvem *Strašidla a strašidylka*. Realita se střetává s duchařstvím a fantazií venkovského lidu.

Nejčastěji frekventovanou čarovnou postavou je diblík nebo také malý d'ábel, d'áblík, diabolus, čertík. V lidových představách na sebe bral spoustu podob. Černé kuře, černý kocour, taky syslík, ohnivý dráče či černý kůň. Není dobré brát si ho domů, protože se ho pak člověk často nemůže zbavit.

V lese oslňují svým tancem i zpěvem bludičky, krásné víly. Jaromír Horáček se také zmiňuje o vodníkovi. Vodníka zobrazuje jako zlého a mrzutého, avšak spravedlivého v trestech pro lidské hříšníky. Kromě toho se vyznačuje šibalskou a lstivou povahou. Daná

charakteristika se hodně blíží představě vodníka ve známé knize *Kytice* od Karla Jaromíra Erbena.

Tyto postavy neodmyslitelně patří k lidovým pramenům, dokazují lidskou fantazii a rafinovanost, jak si poradit s něčím neznámým a novým. Možná se lidé jen snažili ochránit před hříšníky a chtěli tak varovat i své potomky, že dělat nesprávné věci se nevyplácí. Pověsti a báchorky existují mezi lidmi odjakživa a promítají se do každého století bez ohledu na vládnoucí společenské tendence. Pokaždé člověku připomenou teplo rodinného krbu a spřátelenou tvář minulosti.

Místní názvy

V ostatních pěti kapitolách se věnuje příběhům spjatým s pomístními názvy a vesničkami, s jejich původem. Od strážníků, počátků vesnic až po vznik a zánik dnes již neexistujících míst. K takovým patří vesnička mezi Martinicemi a Roztokami s názvem Purklín, ke které se dokonce váže pověst. Mnohé se soustředí na významná místa přímo v daných lokalitách. Z dalších vesnic jsou zmíněny například Martinice, Rokytnice, Vysoké nad Jizerou či Jablonec nad Jizerou.

5. Vyprávění o Krakonošovi

5.1. Podoby Krakonoše

Nepřístupnost Krkonoš, nebezpečí spojené s cestováním po nich, proměnlivá a překvapivá horská příroda, to všechno bylo příčinou, že hory znamenaly pro člověka jev iracionální. Obyvatelé hor a těsného podhůří byli často odevzdáni rozmarům horského počasí. Různé atmosférické jevy, jim nepochopitelné, se snažili nějakým způsobem vysvětlit, protože pro ně představovaly neznámou oblast, a tak je oživovali.

Od počátků vyprávění o Krakonošovi se setkáme s několika jeho podobami, které se způsobem vyvíjely až do dnešní podoby.

1. duch (démon)

- nejstarší podoba, kdy se stal činitelem všech přírodních jevů, především bouřek, lavin či ozvěn mezi skalami
- zjevoval se v nejrůznějších zvířecích i lidských podobách; například pidimužík, obr, myslivec, kůň, medvěd, zajíc

2. strážce podzemí

- nový prvek přinesli hledači pokladů (Francouzi, Němci i Italové – Vlaši), kteří chtěli poklady pro sebe, a proto zvěstovali mezi horským lidem, že ve skalách žije hrozivý duch, který střeží své poklady
- v podzemí měl Riebenzahl spoustu dalších pomocníků – permoníci, duchové či bludičky
- dokladem jsou itineráře zmíněných hledačů, kteří si vytvářeli vlastní cesty se zvláštními značkami, tzv. Vlašské knihy – pocházejí nejspíše z 15. století a patří sem *Vídeňský rukopis* (Handschrift zu Wien) s přepisem z roku 1680 a *Trutnovská vlašská kniha* (Trautenauer Walenbuch) s přepisem z roku 1645
- Krakonoš je často popisován jako mnich s dlouhým vousem a černou kapucí

3. brockenské strašidlo

- spojováno se záznamem v itineráři Benátčana z roku 1453, který vypráví o strašidlech a mrtvých tělech mezi skalami se zlatem v ruce
- šlo ovšem pouze o optický klam lomení světla o skály, které vytvářelo pomyslné stíny

4. ďábel, zlo v horách

- představa zla je poněkud ovlivněna církví, kdy zlo znamená satan, v tomto případě Krakonoš
 - v Jelenohorských pamětihodnostech z roku 1726 čteme následující větu: *V jámách a škvírách mezi skalami se často nacházejí mrtvá těla lidí, kterým pravděpodobně naháněl strach neznámý duch.*
5. průvodce a patron bylinkářů
- hrozná postava Krakonoše doznala další proměny s příchodem bylinkářů
 - vládce hor se stal znalcem vlastností a tajemství bylin
 - v souvislosti s touto proměnou vzniká nový motiv, který je známý dodnes, a to je Krakonošova zahrada, kde najde obyčejný člověk všechny léčivé bylinky, ovšem nesmí si je brát bez povolení Krakonošova a bez počestných úmyslů

Krakonoš oplývá v literatuře i ve folkloru dalšími četnými podobami, během staletí se jich vytvořila široká škála. V *Malé československé encyklopedii ve třetím svazku* z roku 1986 narazíme na popis Krakonoše jako „starého muže s dlouhým plnovousem, ve splývavém plášti, v klobouku a s holí“. Dokázal svést z cesty toho, kdo nedbal jeho příkazů, ukradené zlato se zlodějům proměnilo v obyčejné kamení, byl krutý i dobrý, ale také spravedlivý – pomáhal chudým a potřebným a trestal podvodníky, lakomce a lháře. Podle Jaromíra Jecha se v jeho postavě snoubí dvojí – jas i tma, dobrosrdečnost i ukrutnost, láska k člověku i nenávisť k němu, důvěra i nedůvěra v lidské konání.

Podstatné rysy však Krakonoš obdržel již v sedmnáctém století. Během dalších století se nespočetněkrát potvrdila mnohotvárnost a rozporuplnost jeho postavy.

5.2. Původ Krakonoše

Během sedmnáctého století se Krakonoše ujala také barokní věda a začaly se objevovat mnohé výklady jeho původu. Dohady se týkaly především o jeho českého nebo německého původu. Existuje velké množství teorií, uveďme si alespoň nejčastější pro představu o tehdejší vědeckém bádání.

Vykladači často viděli jeho původ v božstvu. Ti, kteří prosazovali jeho slovanský původ, shledávali v něm atributy nejvyššího pohanského boha polabských Slovanů – Svantovíta. Opačné názory v něm spatřovaly za pouhou svantovítskou karikaturu, kterou

vytvořili němečtí obyvatelé Krkonoš. Další pak považovali Krakonoše za reálnou postavu posedlou d'áblem, případně kouzelníka typu českého Žita či polského Twardovského.

Téměř sto výkladů, převážně komických a směšných, zaznamenal Johannes Praetorius v knize *O původech satyrová jména* (Satyrus Etymologicus, 1672). Další významný krakonošolog, výmarský učitel J. K. A. Musaus založil zkoumání na metodě lidové etymologie, k čemuž mu posloužila legenda o Krakonošovi počítajícím řepy: Rube-zahl (v české podobě Řepočet).⁶⁸

Jako poslední hypotézu uvádíme domněnku profesora Koláře, autora pojednání *O Rybecoulovi* v národopisném časopisu *Český lid*, že jméno vzniklo obráceným čtením slova luciper. Luciper, obráceně Repicul, změněno na Rebicul, dále Ribecul, Rybecúl, Rybrcoul.

V německém prostředí se krakonošovská tematika rozvíjela především v literatuře, folklorní vyprávění se dostalo do pozadí. K poklesu produkce i v oblasti literární došlo po druhé světové válce, po odchodu Němců, a tato tematika se už téměř nerozvíjela. Nadále sice vycházela četná díla věnovaná této tematice, ovšem kvantita převyšovala kvalitu.

V českém prostředí byl Krakonoš ožívován hlavně v lidové slovesnosti, i když pod vlivem německé literatury. Podobně tomu bylo u prvních literárních českých děl o o této postavě. Po třicetileté válce došlo k útlumu české kultury, což zároveň zbrzdilo rozvoj obrazu vládce krkonošských hor. Od konce devatenáctého století začala krakonošovská tematika pronikat do literatury pro děti a distancovala se od německého pojetí.

Nelze jednoznačně říci, že Krakonoš je typicky německá nebo česká postava. Po celá staletí v kraji žila obě etnika vedle sebe – české i německé. Znamenalo to, že docházelo k vzájemným výpůjčkám a uchovávaní něčeho, co přinesl jeden národ druhému. Vzájemné vztahy jsou proto těžko postižitelné.

Po druhé světové válce se k různým dohadům a sporům přidal také polský národ. Po válce totiž Polsko „znovunabylo“ ztracených území a snažilo se dokázat, že tato území odjakživa patří k polské kultuře. V této souvislosti došlo i na původ Krakonoše, kterého si chtěli přisvojit i Poláci a dokázat, že jeho pojmenování je polského základu.

Původ i pojmenování Krakonoše budou nejspíše navždy vyvolávat mnohé otazníky. S určitostí můžeme tvrdit pouze to, že v povědomí horalů setrval po celá staletí a z jejich vůle také vzešel, ať už jako Rýbrcoul nebo Krakonoš.

⁶⁸ JECH, Jaromír: Krakonoš. Vyprávění o vládci Krkonošských hor od nejstarších časů až po dnešek. Galantní poklony. Praha: 2008, s. 72.

5.3. Motivistické variace

Ve starší literatuře neznali pojem plagiát, takže četné shody nejsou neobvyklé. K předávání informací docházelo podobně jako v ústním podání. V příbězích o Krakonošovi se mísí pohádka i pověst, kde vystupují kromě jeho samotného i další nadpřirozené bytosti. Ovšem taková rozsáhlá látka může vést i k humorným historkám a vyprávěnkám. Navzájem se tu přibližuje nebo i prolíná tvorba lidová a literární. aniž bychom mohli říci, která tradice převládá. Jednou vychází literatura z lidové tradice, jindy se motiv v literárním kánonu rozšíří mezi roznašeče ústního podání. V konečné podobě tak získáváme bohatý fond.

Již od dob Praetoria se objevuje spousta motivů, které další díla buď zcela kopírují, nebo obohacují o další detaily. V neposlední řadě vzniká spousta nových námětů. V současnosti Krakonoš stále žije v povědomí obyvatel Krkonoš i jiných částí Čech, Německa i Polska. Často bývá zakomponován do nového prostředí, do současnosti, takže i on může vykonávat práci úředníkovu.

Ve většině děl české krakonošovské literatury je vyobrazen jako ryzí český duch a pán hor převážně s kladnými vlastnostmi. V německé literatuře naopak nejčastěji vystupuje jako zlý démon, který trestá neposlušné horaly. Další motivy se ustálily již v době Praetoriově.

V 18. století už Krakonoš není všemocným vládcem, má lidské vlastnosti, dochází k jeho polidštění a zesvětštění. Formuje se jeho dvojznačnost jako bytosti lidské i nadlidské (postava zapuzeného syna ševce v knize Willa Ericha Peuckerta z roku 1926). Mnozí autoři tehdy v Krakonošovu existenci nevěřili, ale nadále upevňovali lidové tradice. I v dalším století trvalo již známé pojetí Krakonoše. Nelze však popřít, že se občas i rozšířilo články dosud neznámými.

5.3.1. Motivy

1. „mytický věřitel“

Německý badatel Kurt Ranke přišel s motivem „mytický věřitel“, kdy Krakonoš zastupuje roli čerta, jenž půjčí chudému a potřebnému člověku peníze, nejčastěji v podobě zlata, a po ročním splácení úroku se již neobjeví, dluh odpouští. Příklad: Kateřina Mašátová – *Půjčka na věky věků*.

2. čert – mnich

Příběhy o čertovi v podobě mnicha, který svádí na špatnou cestu zbloudilé pocestné a pak se jim vysmívá na stromě a klátí nohama, vypovídají o Krakonošově škodolibosti. Příklad: Christoph Ireneus – povídka *Mnich – Krakonoš zavede pocestné a pak se jim směje* z knihy *Vodní hladina – Wasser Spiegel* (1566), Havel Žalanský – *O zlých anjelích neb d'áblich* (1618).

3. Krakonošova zahrada

V prvních dílech si lidé vysvětlují rozmary počasí rozpustilostí a rozmarností zlého ducha či démona. Příklad: Philipp Pareus – *Když se na něj hlasitě zavolalo* (Životopis svého otce Davida Parea, 1565), Walenbuch – *Krakonoš vyděsí* (1580). Vzhledem k své nadpřirozenosti používá Krakonoš často kouzla a využívá čarovných vlastností bylin. S tím úzce souvisí velmi častý motiv Krakonošovy zahrady, do které může člověk s dobrým úmyslem, ale pouze jedenkrát, jinak ho čeká trest. Příklad: Karel a Josef Čapkovi – *Krakonošova zahrada* (1957), Josef Spilka – *Skočec*, Josef Štefan Kubín – *Skočový kořen* (Lidové povídky z Podkrkonoší II, 1922).

4. nežádoucí oslovení

Horský duch nepřijímá svoje oslovení, především nesmíte mluvit v českém prostředí o Rýbrcoulovi. Na druhou stranu se pocestných ptá, zdali znají Krakonoše, a běda tomu, kdo se bude vysmívat anebo dokonce nevěřit v jeho existenci. Příklad: Johannes Praetorius – *Krakonoš zlomí člověku vaz*.

Když se o démonech v dávných dobách lidé bavívali, nikdy je nepojmenovávali jménem, aby je nepohněvali. Toto tzv. jmenné tabu bývá hodně uplatňováno v lidových vyprávěních.

5. odměna, kolik se unese

Známý motiv ze středověkých černokněžnických vyprávění nebo z jedné humoresky o hloupém čertovi. Motiv spjat s lidovou tradicí, který získává osobitý tvar. Příklad: Johannes Praetorius – *Krakonoš mlatcem*.

6. proměna daru ve zlato

Příklad: Hans Michael Moscherosch – *Hra v kuželky*, Johannes Praetorius – *Krakonoš projeví svou liberálnost ve hře v kuželky*, *Krakonoš odkoupí věci za zázračný ovčí sýr*, *Krakonoš si dá ostříhat vous*.

7. proměna zlata v bezcennost

Většinou se motiv takové proměny objevuje v podobě trestu lakomému, chamtivému člověku či lháři, obecně nepoctivci.

8. podivná hůl

Objevuje se již v díle Praetoriově. Krakonoš ji buď daruje či vymění, nebo se v ni promění. Příklad: Henrich Steffens – *Neuvěřitelně těžká hůl* (Pověsti z hor, 1837), B. Schweigstill – *Krakonošova hůl* (Krakonoš. Nové rozmarné pohádky o pánu našich pomezích hor, 1930), *Jak Rybrcol poslovi hůl okouznil* (Rozličné žerty a kratochvíle horního ducha Rybrcola všeobecně zvaného, 1887).

9. koně

Koně spjaté s Krakonošem nakonec zmizí a jejich místo zaujme věchet slámy. Předchůdce nacházíme v proměně vepřů, což je česká předloha o kouzelníkovi Žitovi. Příklad: Ludwig Bechstein – *Krakonošovi koně*.

10. Rýbrcoulův mlýnek

Krakonoš obdaruje chudého a poctivého člověka mlýnkem, většinou se ukrývá u mlynáře. Motiv působí pohádkově, protože mlýnek se stává kouzelným předmětem, který svému majiteli přináší bohatství v podobě zlata. Příklad: Matěj Mikšíček – *Sedlákův mlýnek* (Filigránek).

11. Krakonošovy dudy

Hudební nástroj, který hostí člověka s dobrými úmysly. Při hraní prostírají stůl lahodnými pokrmy i nápoji. Krakonoš klade obdarovanému pouze jednu podmínku, totiž aby začal hrát až ve své domovině. Příklad: V. Truhelovský – *Rybrcoulovy dudy*.

12. motiv zaječích či oslích uší

Trest pro vychloubače a lenochy, který ve své *Zaječí poudačce* využívá Marie Kubátová nebo Václav Cibula v textu *O Krakonošovi z Karlova mostu* ve své sbírce Pražské pověsti, kde k nemalému překvapení čtenářů, je text lokalizovaný daleko od Krkonoš.

13. motiv dlouhého nosu

Podobně jako předchozí námět, hovoříme o trestu pro lháře a chvástaly.

14. nechává se popravit za nevinného

Příklad: J. G. Kutzner – Jak Krakonoš visel na šibenici (1859), Johannes Praetorius.

15. Krakonoš hostí ve svém království

Příklad: J. Toucová-Mettlerová – Jak Krakonoš hostil studenty (Pohádky o Krakonošovi).

16. lakota

Jedna z nejexponovanějších motivických variací v krakonošovské literatuře 20. století je látka o lakomé selce, která nese na trh plný koš vajec. Cestou potká Krakonoše, který ji přesvědčí, že vejce obsahují dukáty, několik vajíček před ní rozbije a pak zmizí. Selka hnaná touhou po penězích a lakotou rozbije všechna vejce, ale žádný dukát nenajde. Příklad: Amálie Kutinová – O lakomé srdce (Krkonošské pohádky, 1957), Josef Spilka – Vejce s dukáty (Náš Krakonoš, 1973), Jaromír Jech – Dukáty ve vejcích (Z Krakonošovy mošny, 1982).

17. Krakonošova nevěsta

Krakonošovo zlidštění je spojeno i s milostnými motivy, protože se dokáže zamilovat. Jako nevěsta většinou vystupuje obyčejná dívka z horské vesnice se jménem Kačenka. Lidé dokonce pojmenovali úpatí Krkonoš s Orlickými horami Kačenčiny hory. Příklad: Marie Kubátová – Krakonošova neujesta (Krkonošův hermec, 1972), Schweigstill – Krakonoš a slečna Káča (Krkonoš. Nové rozsmarné pohádky o pánu našich pomezních hor, 1930), Jana Toucová-Mettlerová – O hubaté Káče (Pohádky o Krakonošovi).

5.4. Německá literatura

V německé literatuře nacházíme prvopočátky krakonošovské literatury. První literární zmínka pochází z roku 1566 ve spise Wasser Spiegel (Vodní hladina) od Christopha Ireneae, kde je vložena poznámka o mnichu Rubezalovi, jenž vodí lidi po špatných cestách a vysmívá se jim. I v dalších spisech se objevuje Krakonoš spíše v negativním světle. Jeho pojetí posunul lékař Caspar Schwenckfeldt (1563–1609) v třísvazkovém díle o přírodě Slezska a Krkonoš, kde ho zobrazil jako mírného, krotkého ducha – permoníka, pána všech kovů a pokladů v horách.

5.4.1. Johannes Paul Praetorius

Krakonoš ožil v literárním prostředí díky humanistovi, básníkovi a spisovateli Johannu Paulovi Praetoriovi, vlastním jménem Hans Schultze (1630–1680). Sesbíral a přečetl všechny dostupné informace o Krakonošovi. K výsledné látce využil několika zdrojů:

- a) knížky lidového čtení – tzv. Volksbuchy
- b) démonologická literatura
- c) ústní podání (lipské tržiště)
- d) příběhy o Krakonošovi od dopisovatelů z Krkonoš

Shromáždil celkem 241 pověstí a legend, které rozdělil do tří knih. V Čechách vyšel výbor z rozsáhlého díla ve velmi zdařilém překladu Jana Orta, které vyšlo v roce 1970. V knize se setkáme s typickými motivy. Svým dílem předznamenal vývoj krakonošovské literatury až do dvacátého století. Je třeba říci, že tehdy nebyl dosud znám obraz dobrého Krakonoše, v německé literatuře převažuje negativní pojetí.

Lidovost se odráží v dobré místopisné orientaci, v českých lidových zvycích a nenapodobitelném krkonošském koloritu. Praetorius mnohdy odkazuje na své informátory, které konkrétně jmenuje. Z vybraných příběhů je zjevná znalost prostředí bohatých a vlivných obyvatel horského prostředí, ale nejen jeho. Více než na popis se soustředil na vypravěčský charakter a dramatičnost děje. Pro nenáročného čtenáře mohly být tvrdým oříškem vkládané latinské citáty a řecké fráze, kterými chtěl autor nejspíše zvýšit látkovou kvalitu knihy a především upozornit na vlastní poznatky. Podrobně se danou knihou zabýval Václav Tille v časopise *Český lid*. Ve svém článku se soustředil na motivy zobrazované v jednotlivých povídkách a rozdělil je do čtrnácti skupin, například Rýbrcoul hostí v horách, Rýbrcoul a myši, Rýbrcoul klame dary nebo prodejem.

5.4.2. Osmnácté století

Významnou osobností konce osmnáctého století srovnatelnou s Praetoriem byl výmarský učitel Johann Karl August Musaus (1735–1787). Ve svém pětisvazkovém díle *Lidové pohádky Němců* začlenil do prvního svazku (1782) pět legend o Krakonošovi. Svou sbírku zahajuje větou: *V Sudetech, Parnasu Slezanů, tak často opěvovaném, přebývá v míru a pokoji vedle Apollona s jeho devíti Múzami horský Duch zvaný Rubezahl, a ten proslavil*

*Krkonose víc než všichni slezští básníci dohromady.*⁶⁹ Poprvé byla jeho postava oddémonizována. Jeho dílo je protkáno jemnou ironií a obsahuje množství epizod. Právě svým ironizujícím pohledem přináší nové obsahové prvky, novou látkovou koncepci. Díky němu se krakonošovská literatura rozšířila i do Anglie a Francie.

Musaus žil v období osvícenského racionalismu, jehož projevy se odráží i v knize. Autor lpí na jemných detailech, nebrání se exotickým motivům i jemné erotičnosti. Podobně jako Praetorius, ovšem ve větší míře, využívá odkazů na antické reálie, text oživuje množstvím latinských a řeckých výrazů, překvapí hornickou terminologií či doklady o znalosti biblické dějepavy.⁷⁰

Další díla vycházela právě z těchto dvou děl německé literatury. Nepřicházelo tedy nic nového a originálního. Mnohdy přebírali autoři motivy ze starších děl nebo je dokonce zcela opsali.

5.4.3. Meziválečné a poválečné období

V meziválečném období lze za nejvýznamnější dílo považovat knihu Carla Hauptmanna (1858–1921), dramatika a prozaika, *Rubezahlbuch* (Kniha o Krakonošovi, 1915). Přináší zcela nový pohled a Krakonoš v jeho podání je opět démonickou bytostí. Podařilo se mu básnický oživit barokního slezského ducha Rubezahla. Kniha napodobuje vysoký styl baroka, hovoříme spíše o básni v próze. Hauptmann proplouvá mezi obrazy ve složité metaforičnosti, uchvátí čtenáře složitou, přesto silnou symbolikou. S úvodní a závěrečnou formulí vytváří nové příběhy i postavy, které navzájem propojuje.

Po druhé světové válce se Krakonoš ztrácí z povědomí německého etnika v důsledku odsunu z pohraničních oblastí. Vychází velké množství krakonošovské literatury, ale na úkor kvality. Autoři se opět vrací ke starým látkám, které pouze přebírají anebo mění v zanedbatelných detailech. Až na počátku dvacátého století se objevuje látkově bohatší dílo od Otfrieda Preusslera (1923) *Moje knížka o Krakonošovi*, kterou lze považovat za reprezentativní krakonošovskou monografii. Osciluje mezi pověstmi a vyprávěními ze života, která spojuje s konkrétními místy. Snaží se o konfrontaci česko-německého prostředí, přičemž nevynechává pestrobarevný lokální folklór se všemi jeho tradicemi. Při vypravování používá

⁶⁹ KOUDELKOVÁ, Eva: *Krakonoš v literatuře. Kapitoly k literárnímu ztvárnění látky o Krakonošovi*. Kapitola Krakonoš v německé literatuře, Liberec 2006, s. 29-30. Srov. *Legends o Krakonošovi – Příběh první*. In: Čtení o Krakonošovi, s. 95, překlad D. Klímová.

⁷⁰ Jazykový styl je tedy v překladu těžko uchopitelný, nejzdařilejším českým překladem je kniha od Dagmar Klímové. Další překlady přebírají pouze podstatu příběhu.

jednoduchou syžetovou osnovu s lehkostí podání a vytříbeností jazyka. I když všechny příběhy vycházejí buď z předchozích předloh, nebo z tradičních mytických vyprávění o Krakonošovi, autor implikuje děj do dobové atmosféry svého dětství mezi dvěma světovými válkami.

Krakonoše charakterizujeme pomocí slov dřevaře, titulní postavy povídky Puschmann:

Říká se o něm sice, že je vrtošivý a trestá často nevybíravě, pokračoval Puschmann. Ale také se o něm ví, že je to dobrák, který už mnohému chudákovi pomohl.

V současnosti zůstává otázkou, jakým směrem se tato tematická literatura bude ubírat do budoucna, protože neexistuje žádný zdroj, který by ji živil. Stále žijí staří patrioti, kteří vzpomínají na místa svého mládí, nebude ale znamenat jejich postupný odchod také konec krakonošovské tradice v literatuře?

5.5. Česká literatura

První česká zmínka o vládci hor pochází z roku 1618 od protestantského kněze Havla Žalanského (1567–1621) v knize *O zlých anjelích neb d'áblich*. O Krakonošovi zde čteme zprávu: *Na horách českých krkonošských začasté se ukazuje mnich, kterýž Rubical sluje, ten se k lidem přes hory tu jdoucím přitovaryšuje, k nim se vlídně má, aby dobré myslí byli, napomíná, že jim přes ty hory cestu ukázati a je sprovoditi chce. Potom když je na místa nepřístupná, mezi doly a ksály přivede, že nevědí, kam se obrátiti, tu' on na dřevo nebo strom nějaký vskočí a jim se tak jasně a nemotorně směje, že se to po všem lese rozléhá.*⁷¹

Významný jezuita a humanista Bohuslav Balbín (1621–1688) se o Krakonošovi zmiňuje ve svém díle *Rozmanitosti z historie Království českého*⁷². Krakonoš zde vystupuje jako arbitr spravedlnosti a dobra. Nedokáže vraždit, ale dokáže vyvolat hrůzu. Autor se inspiroval ústním podáním a především četbou.

První dvě české zmínky jsou pouhými sděleními a nelze je považovat za plnohodnotná literární díla zaměřená na krakonošovskou tematiku.

⁷¹ Srov. ŽALANSKÝ, H.: *O zlých anjelích neb d'áblich*. Praha 1618, s. 156. Citace z článku Čenka Zíbrta Zpráva o Krakonošovi (Rýbrcolovi) z r. 1618. Viz též KOUDELKOVÁ, E.: *Krakonoš v literatuře. Kapitoly k literárnímu ztvárnění látky o Krakonošovi*. Liberec 2006, s. 15.

⁷² Bohuslav Balbín zpracoval ve své knize kapitolu o krkonošských horách, která se dělí na tři podkapitoly. Věnuje se především vylíčení místní krajiny a tradičním řemeslům.

5.5.1. Nejstarší podoby Krakonoše v české beletrii

V roce 1794 vyšla knížka lidového čtení *Rybrcol na Krkonoských horách nebo Zaklený a vysvobozený princ* s podtitulem *Stará smyšlená historie*. Kolem autorství se objevuje množství otazníků, ale obecně je za tvůrce považován Václav Matěj Kramerius. Mnohými badateli byla kniha kritizována kvůli netradičnímu zpracování krakonošovské látky. Svoji originalností naopak upoutává oko čtenářovo.

Už samotným podtitulem se začleňuje do světa pohádek. Nalezneme mnohé motivistické a tematické paralely s pohádkou Karla Jaromíra Erbena *Tři zlaté vlasy děda Vševěda*. Syžetová výstavba je složitá a obsahuje mnoho odboček. Příběh se v podstatě klaní ženskému pohlaví, protože ústředním motivem je láska, usilování a dobývání přízně ženy. Vše se odehrává v horském klidném idylickém prostředí.

V knize se odvíjejí dvě dějové linie – jedna se týká hlavního hrdiny, obyčejného venkovana Rudolfa, který musí získat tři zlatá pera z Rybrcolovy hlavy, aby získal ruku své milované. Druhá linie nabízí životní příběh zakletého syna saské princezny a českého knížete se skutečným jménem Holdekron, který nemá podobu, jakou známe dnes. V těle dvanáctiletého chlapce se skrývá moudrý, spravedlivý, ale také zprvu urážlivý a zpupný muž, jemuž se dostalo znalostí kouzel a moci bylinek.

V textu se prolínají motivy pohádkové i pověstní. Boj dobra se zlem se odehrává mezi dvěma čaroději a nakonec dobro vítězí. Autor také využil často využívaného motivu panovníka z lidu, kterého představuje prostý, statečný, čestný a spravedlivý hoch zobrazený v postavě Rudolfa. Samotný Rybrcol představuje nadpřirozeno společně s dalšími postavami, mísí se v něm začarovanost, zamilovanost a nebezpečí.

Pověstní rovina se odráží ve vlastnostech známých především z německé literatury, ale v tomto případě převažují kladné. Právě pozitivní vlastnosti během příběhové linie postupně gradují. Všechny události jsou vyprávěny retrospektivně, což zde podstatně posouvá děj dopředu. S nevšedností a barvitě vyobrazenými konkrétními místy líčí autor druhou část příběhu. Nevyhýbá se ani používání exotických jmen (Papilona, Holdekron, Medulina).

Pohádková rovina se vyznačuje bezejmennými postavami s neurčitými místy. Vykreslené scénérie připomínají divadelní kulisy, které jsou pouze naznačeny bez detailů. Například Rudolf míří do jasně označeného místa, avšak stále bloudí v neznámém světě:

*Před městem již z místa nevěděl, leží-li Krkonošské hory k západu čili k východu; však nerozmejšleje se mnoho pustil se cestou, kterouž první před sebou měl, a kamkoli přišel, jen se po Krkonošských horách ptal. Čím ale dále přicházel, tím méně o nich zvědět mohl.*⁷³

Mnohé pasáže by se klidně mohly řadit do realistické prózy devatenáctého století, na druhou stranu se v postavě princezny Papilony odráží oblíbený ženský typ lidových tisků – krásná, dobrá žena, nespravedlivě pronásledovaná, která musí projít trnitou cestu, na jejímž konci čeká šťastný milenec nebo manžel. Dalším společným znakem s lidovými tisky je využití přímé řeči.

Ve výstavbě děje je zřejmá trocha nedůslednosti, vlastní lidové tvorbě a folklóru, o níž se zmiňuje Jan Mukařovský: *Lidové umění nevychází od představy celku, ale od řazení detailu daných tradicí, jejichž vždy novým řazením vznikají nepředvídané celky.*⁷⁴

Tvorba vycházející z lidové tradice a ústního podání byla vždy považována za nižší literaturu, ovšem její důležitost je mnohem vyšší, než by se zdálo. Vyšší literatuře totiž nepochybně prospívala, poněvadž musela z něčeho čerpat. Folklór zpestřuje kratochvilné a zábavné momenty lidského života, ale zároveň se snaží působit eticky a mravoličně. Samozřejmě nejsilnějším prvkem je hutnost a živelnost vypravěčství, které má především v horských oblastech silný potenciál.

5.5.2. Další podoby

Sběratel lidového podání a starých památek Václav Krolmus (1787–1861) vyslovil v knize *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy s ohledem na bájesloví československé* myšlenku o Krkonoších jako o slovanském Olympu, kam byl Krakonoš vyslán svojí matkou, aby učil čarovat a léčit.

Ve vysoké literatuře se objevuje pouhá zmínka v druhém zpěvu v díle Jana Kollára *Slávy dcera*, kdy Mínek provází básníka po slovanském světě, o Řepočetovi (volný překlad z němčiny). Poprvé použil stejné pojmenování František Ladislav Čelakovský roku 1824 v časopise *Čechoslav* v satíře *Literatura krkonošská*, kde kritizuje soudobé literární názory na mecenášství, kdy Krakonoše označuje za mecenáše se svojí akademií básníků.

Ve stejném roce reaguje na uvedenou satiru Václav Kliment Klicpera (1792–1859) ve své baladě *Krkonošská kleč*, kde také poprvé použije pojmenování Krakonoš, který je

⁷³ KLICPERA, Václav Kliment: *Rybrcol na Krkonoských horách nebo Zaklený a vysvobozený princ*. Praha 1795, s. 24.

⁷⁴ MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Studie z estetiky*. Praha: 1966.

ochráncem pravdy, velikým duchem a mocným vládcem přírody. Nové jméno se ustálilo až v druhé polovině devatenáctého století, v ústním podání ještě dlouho žily různé varianty německého pojmenování.

5.5.3. Vstup do dětské literatury

Od počátku krásné literatury s krakonošovským tématem směřují její příběhy k dospělým čtenářům. Od sedmdesátých let devatenáctého století se začíná formovat literatura pro děti a mládež. Čeští spisovatelé otevírají rozhled do oblasti pohádek. Dochází k propojení žánrů pověsti a pohádky. Na konci osmnáctého století se snaží autoři pohádku „modernizovat“.

Český Krakonoš vycházel z folklóru, nejprve zavítal do pohádek a poté si začal vytvářet vlastní nový prostor. Začíná mizet německý prototyp Krakonoše jako přísného, škodolibého a náladového. Tehdy se zrodil český úctyhodný, dobrotivý s bílým plnovousem, jak ho známe z dnešní podoby (především ilustrace). Tato jeho podoba měla zprvu jisté potíže prosadit se, protože se v ní stále objevovaly přílišné moralistní a didaktické prvky, přehnané vlastenčení, celkové nepochopení psychiky malého dětského čtenáře. Nakonec se však dětská krakonošovská literatura dosti rozšířila a je vydávána i v současnosti. Její pokles z hlediska kvantity i kvality zaznamenala pouze meziválečná léta.

5.5.4. Poválečná literární tvorba

Po druhé světové válce autoři přicházeli s modifikovaným pohledem na postavu Krakonoše. Nejčastěji se objevují vnější popisy, přesto však není podoba jasná. Nejčastěji vystupuje Krakonoš jako soudce a vykonavatel trestu. Zpracování látky se blíží více folklóru, což mnohdy znamená krutější tresty, dokonce i smrt. Tresty kolísají mezi pohádkovými a reálnými. Například: za lhaní narostou parohy, vychloubačům kohoutí peří, lenoch zkamení, selka chce ukrást cvočky a ty se jí zapíchnou do dlaní.

V literatuře nyní převažují dvě podoby Krakonoše, a to jako pomocníka kladného hrdiny nebo v podobě pohanského boha. V roli pomocníka učí chudé horaly životně důležitým a reálným dovednostem. Bůh ztělesňuje přírodní síly a zákony, střeží nedosažitelná tajemství přírody a nikdo nesmí pochybovat o jeho existenci a moci.

Ve dvacátém století zakotvily v české krakonošovské literatuře i některé jeho vlastnosti, které se objevovaly v různých obměnách. Patří sem především démoničnost, jež je spjata s vládcem hor již od počátku a úzce souvisí s lidovou tradicí. Již na sklonku osmnáctého století bylo Krakonošovi ubráno z jeho nadpřirozenosti a v poválečné tvorbě tomu není jinak. Krakonoše trápí marnivost, bezradnost, nepraktičnost, ale i láska. Stále si nemůže odpustit trochu škodolibosti a šibalství. Také není na místě ho nějakým způsobem provokovat, protože dokáže být náladový a výbušný.

5.6. Vybraní autoři

Josef Štefan Kubín (1864–1965)

Sběratel lidové slovesnosti a folklóru se soustředil na ústní prozaickou tradici od sklonku devatenáctého století. Stal se průkopníkem zcela autentických zápisů. Ve svém rozsáhlém díle nevydal publikaci, která by se zaměřovala pouze na krakonošovskou tematiku, ale ve svých povídkách z Podkrkonoší Krakonoše neopomenul. Lidová vyprávění ze svého rodiště zaznamenával již od osmdesátých let. Jeho povídky zachycují širokou škálu lidových podání od kouzelných, zvířecích a novelistických pohádek přes humoresky k démonickým a pověrečným povídkám, pověstem a legendám. Využívá typických krakonošovských motivů a námětů jako například Krakonošova zahrada, trestání nepoctivých. Dohromady se v jeho souborech vyskytuje šestnáct povídek o Krakonošovi. Autor se nebrání ani oslovení Rýbrcoull či Holdekron, známého pojmenování z díla Krameriova.

V počátcích tvorby Kubín plně využíval svých zápisků z terénních výzkumů, ovšem po určité pracovní odmlce se odpoutal od předchozích předloh a nechal se unášet vlastní fantazií. Z Kubínových textů vyzařuje humor, lehkost, říznost lidové mluvy. Právě síla lidového vypravěčství obohatila českou moderní prózu a nechala se inspirovat mnohými autory.

Václav Řezníček (1861–1924)

Knihovník Národního muzea a autor nejúspěšnější dětské knihy devatenáctého století *Mandel šelmovství a kousků Krakonošových*. Řezníček poněkud předběhl dobu v procesu zpracování látkového materiálu. Svět fantazie a pohádky, nadpřirozena i s jeho postavami transformuje do všední současné reality. Přesouváme se tedy z tajemného, romantického prostředí do obyčejného dne s jeho problémy a potřebami.

Z patnácti vyprávění je jich pouhých pět originálních (Nejlepší lidé na Čertovině, Když se železnice stavěly, Jak Krakonoš Jirkovi zaplatil, Když s Jezulátkem před Herodesem utíkali, Němý Němec).

V literární povídce tvoří fabuli pověst'ové jádro. Typickým znakem pověstí jako literárního žánru, kterého autor využil, je lokalizace, soustředění se na region. Prostředí i postavy odpovídají lidovosti. Jazyková stránka textu je co nejvíce přiblížena lidovému prostředí.

Krakonoš je vyobrazen zcela novým způsobem. Vystupuje jako obyčejný člověk, který jde s dobou, navíc má nadpřirozené vlastnosti. Souborem se prolínají vlastenecké ideje protiněmecky zaměřené, jež jsou výsledkem dobového trendu.

Ludmila Grossmannová-Brodská (1859–1935)

Autorka jednoho z nejobsáhlejších českých krakonošovských souborů se hlásí ke klasickým kánonům literatury přelomu devatenáctého a dvacátého století. V předmluvě autorka nezapomíná zmínit zvyklosti a obyčeje horáků, jejich každodenní život. Výrazný náboženský a vlastenecký náboj spojený s projevy nacionalismu. Klade důraz na didaktické a moralistní prvky, přičemž ztrácí možnost „dětské“ fabulace. Příběhy jsou složitě strukturované a žánrově nejednoznačné, což se projevuje složitými popisy, přehnaným ulpíváním na detailech. Mnohé prvky komplikovanosti jsou přebrány z období secese. Z nesystematičnosti a uvedených komponentů nelze knihu řadit k dětské literatuře. Krakonoš je vyobrazen jako strážce podzemí, není démonem.

Dva neobvyklé příspěvky počátku dvacátého století:

Dramatická báchorka Aloise Jiráska Pan Johanes (1909)

Pan Johanes je jinotajná pohádka, kde ústřední roli hraje neporazitelný duch a víra lidu pro záchranu vlasti. Vlast tu představuje princezna Kačenka, která prchá ze zajetí, ale je pronásledována svými vězňáky a na poněmčeném pohraničí se jí chce zmocnit silný Rybrcoul neboli pan Johanes. Nakonec je zachráněna za pomoci bájných svatováclavských rytířů prostými českými venkovany v čele se studentem Tomášem.

Kompoziční výstavba staví na kontrastech. Autor pečlivě vybíral lokalizaci děje dramatu, aby korespondovalo s lidovou tradicí. Příběh začíná v Krkonoších a končí na okraji Kačenčiných hor.

Podkrkonošský mýtus Jana Weisse Přišel z hor (1941)

Do podkrkonošského městečka Javorku, vlastně autorova rodiště Jilemnice, se po mnoha letech vrací pan Pošepný, starý pán, podivín a snílek, který začne narušovat zaběhnutý řád v městečku. Chtěl by učinit z lidských morousů opět děti, obout svět do dětských střevíčků, aby už nebyl tak šedivý a beznadějný. Zatouží lidem připomenout čistý a průzračný dětský svět. Většina lidí však jeho poselství nepochopí a svět tak zůstává nevraživý, egoistický a omezený. Po celou dobu lze sledovat vývoj krakonošovského mýtu a jeho nejrůznější varianty.

Kniha popisuje škálu lidských vlastností a figur typických pro maloměsto: lokální patrioti bez rozhledu, starousedlíci, lenoši, figurky pro zasmání, vše s laskavým nadhledem. Román dokládá etnografickou svébytnost Podkrkonoší a na druhé straně vypovídá o zrodu a působení mýtu, jak ovlivňuje chování obyvatel.

Lucie Šebestová (1878–1949)

Všudypřítomné božstvo Krakonoše koncipovala v knize *Krakonoš, pán lesů a hor* (1937). Tento podivný bůh se dokáže zhmotnit a měnit podoby dle potřeby. Kniha má silný náboženský nádech, autorka přebírá motivy přímo z Písma svatého. Upomíná například na apokalypsu v podobě rozhněvání Krakonoše na obyvatele svých hor proto, že se honí jenom za penězi a rozkoší a opustili svůj původní prostý životní styl.

Kapitoly jsou navzájem propojené nebo přinejmenším jsou si podobné, což přidává na celistvosti knihy. Například dvě kapitoly O věčně naříkající řece a O živé vodě vysvětlují vznik řeky, jednou Labe a podruhé Úpy. Podobně příběh O holčičce v modrých šatičkách a O sivém dědouškovi a vnučce spojuje motiv osudu sirotka.

V knize promlouvá ke čtenáři klasický vševědoucí vypravěč. Autorka se ke čtenářům často obrací a apeluje na ně. Užívá moralizující přídavek, známý z bajek a exempel, připomínající epimythion.

Jaroslava Reitmannová (1908–1995)

Napsala první poválečnou pohádkovou knížku o Krakonošovi s názvem *Šibal Krakonoš* (1962). Snažila se zcela zachovat lidové pojetí Krakonoše, které souvisí s folklórními povídkami, kdy se především vyznačuje mnohoznačností. Podala obraz Krakonoše v duchu německých podání, tedy jako rozmarného pána, který si rád tropí z lidí žerty a ukazuje jim svojí sílu.

Vytváření hrdinů provázejí charakteristické znaky – bohatá obrazotvornost, jednoduché postavy a etické hodnocení (kladné – vdova se sirotky, mladý člověk mimo domov; záporné – hospodský, mlynář; satira – venkovský kantor).

V pohádkové poetice patří k uplatňovaným schémátům princip dvojice a trojice. Pokaždé se objeví alespoň dva bratři či dva tovaryši, kteří se vydávají do světa. Inspirace lidovou slovesností prozrazují pohádky, které jsou zasazené do prostředí bohatých domů. Zde se uplatňuje folklórní stereotyp, v němž platí čím více dětí, tím chudší rodina a naopak trpící dítě z bohaté rodiny (O panenské věži, Kdo je silnější?, Nelida Jón).

Vyprávění občas postrádá dynamičnost a autorka někdy zbytečně natahuje již tak kostrbatý text.

Marie Kubátová (1922)

Pražská rodačka se pod vlivem sběratelské činnosti své matky Amálie Kutinové začala zajímat o krkonošský folklor a začala psát krkonošské poudačky určené pro dospělé. Později zavítala i do světa Krakonoše, kterému se věnuje dodnes. Ve svých knihách dokáže svérázně skloubit spisovný jazyk a lidovou mluvu. Pro ozvláštňení jazyka při líčení každodenního života využívá dialektismů, které se nejčastěji týkají jídla, práce a počasí. Kromě toho vytváří vlastní jazyk, neologismy (např.: skýlko – malé sklo, bálovníci – tanečníci na bále, tlamáčet – hubovat, přemundýrovat se – převléknout se). Výraznou roli v textu hrají nadávky, jejichž hrubost a drsnost jsou pouze zdánlivé, ale naopak dosti výstižné a přiléhavé (např.: prašiuka, prachsec dědku, setsakra portsky). Autorka vyniká stylistickou vynalézavostí také v oblasti epitet, jež se vyznačují překvapivými a působivými představami, případně zajímavým spojením slov ze dvou odlišných systémů – spisovné češtiny a podkrkonošského dialektu (např.: ušámaný štěstí, mlžné pavučiny, prolhaná pohádka, uklohněná radost).

Nechybí ani metafory či personifikace. V textech překvapí rýmované a rytmičované větné celky připomínající lidová říkadla, která s lehkostí hravého rýmu zvýrazňují celkový dojem.

Pohádkový děj je tradičně rozvíjen trojstupňovitou výstavbou, tzv. triádou. U Marie Kubátové první stupeň spočívá ve sledování hlavní dějové linie, nedůležité pasáže se překlenou jednou větou a zvrát v ději se zhmotní v obraz o několika slovech. Mohli bychom to nazvat ovládním dramatické zkratky. Druhý je umění charakteristiky, které zvláště u Kubátové dosahuje celkem vysokých kvalit, jež se odvíjí odděleně od vlastního vyprávění.

Kubátová ve svých knihách využívá částečně terénního výzkumu, který prováděla společně se svojí matkou, ale převážná část vyvěrá z její vlastní fantazie a schopnosti stylisticky upravovat a vytvářet nové.

6. Tvorba devatenáctého a dvacátého století

V osmnáctém století se postupně do popředí dostává román a byly vytvořeny jeho základní formy, následující století se posouvá na nejpřednější místo literatury. Krystalizuje se model autentické románové výpovědi, který je nejčastěji označován za balzacovský typ.⁷⁵ Tematicky neohraničený text, kterému se rozplývají hranice a rozšiřují se nebo zužují dle potřeby autora.

Vytváří se základy románu historizujícího, s kterým přišel poprvé Walter Scott, jehož lze považovat i za prvního autora románové tvorby podle Josefa Hrabáka. Ovšem počátky románu sahají mnohem hlouběji, do dob Dona Quijota. Dále se vývoj románu nese v duchu hloubkového studia psychiky jednotlivce, ale i celé společnosti. Nad románem dvacátého století ozářili nebe dvě hvězdy: surrealismus – sen a skutečnost, a existencialismus.⁷⁶ Oba dva literární směry se zprvu rozvíjely především ve francouzské literatuře a postupně se rozšiřovaly do celé Evropy. Literární zobrazení v románu se vždy liší pojetím autora.

6.1. Realismus

Ve druhé polovině devatenáctého století se hlavním tématem a motivem literárních textů stává realismus každodenního života. Realismus se nesl ve dvou tendencích, první ukazuje vše nové a znovu nové prostředí, druhá odráží skutečný obraz života. Projevuje se ve všech evropských kulturách, především v sedmdesátých letech.⁷⁷ V české literatuře se rozjíždí do čtyř žánrových kolejí: historická, venkovská, projevy naturalismu, zobrazení města.

V regionální literatuře na Jilemnicku dominuje venkovská próza, i když existuje i realistická poezie. Dochází k posunu idealizace venkova k problematizování jeho úlohy jako prapodstaty češství. Do konfliktu se proti sobě staví venkov a město. Realista vniká do nitra společnosti, do společenských vrstev a jejich vzájemných vztahů. Nesnaží se idealizovat

⁷⁵ HRABÁK, Josef: *Zrod klasického románu v 19. Století*. In.: *Čtení o románu*. Praha 1981, str. 173-174

⁷⁶ KUNDERA, Milan: *Kastrující stín svatého Garty*. Brno: Atlantis, 2006. ISBN 80-7108-274-0.

⁷⁷ HRABÁK, Josef: *Vývojové proměny románu v druhé polovině 19. Století*. In.: *Čtení o románu*. Praha 1981, str. 203

čtenářův pohled, právě naopak. Vše je podáváno s prudkou objektivitou, aby byl vnímatel schopný se vcítit do daného momentu bez jakýchkoliv emocionálních přebytečných výjevů. Nejedná se o překvapení, ale představení obrazu skutečnosti, tak jak ji všichni známe.

Autoři se dostávají do podstaty společenských vztahů a stírají rozdíly, kterých si nemusíme na první pohled všimnout. Pozornost se soustředí i na zesilující psychologizaci prózy, kde se mnohdy rozebírá vnitřní stav jednotlivce v jeho vztahu ke zbytku světa nebo naopak vliv společenských konvencí k jednotlivci.

6.2. Narativní způsoby

Základní technikou klasického narativního textu je objektivní vyprávění. Pro venkovskou prózu je typický objektivní vševědoucí vypravěč. Realismus 19. století si vyžaduje nestrannost a objektivitu vyprávění, i když nemusí to platit i pro vypravěče. Pokaždé nevystupuje nositel děje ve stejné roli a nepřistupuje k danému textu a příběhu stejně.

Za prvé vypravěč je důsledně věrný principu nestrannosti a nezaujatosti. V jeho promluvě se většinou odrážejí motivy přírodní a motivy lidské akce převážně v promluvě postav. Objektivní vypravěč sleduje hierarchický řetězec a konstrukci jednotlivých složek, což připomíná filmovou techniku „najíždění“.⁷⁸

Důležitou součástí těchto žánrů je dialog, který odráží měnící postoje a vášně v chování jednotlivých postav. Dialog se odehrává v přímé nebo polopřímé řeči, ale nakonec vede k hlubokému rozkladu emocionální stránky jednotlivých mluvčích. Mnohdy dochází k podrobné a hluboké analýze duševního života hrdiny ve vnitřním monologu, kde se sebevyjadřuje hrdinovo ego. Objektivita vypravěče vyžaduje dodržování přísných strukturních omezení, ale to nevyklučuje trochu subjektivity v jeho vyjádření.

Ve venkovské próze se vypravěč staví do role pozorovatele, kdy sleduje pouze vnější okolnosti a vnější charakteristiky. Do vnitřního světa postav se dostáváme prostřednictvím dialogů či monologů. Některým námětům se může věnovat na vícero místech knihy a následně se k nim vracet.

Krkonoské poudačky a báchorky staví na typických venkovských posezeních, kdy se sešly, například staré tetky a báby, u draní peří po večerech při svitu pouhé svíčky. Vypravěčský talent zástupců lidových vrstev je neuvěřitelný a dosti hutný, nelze jej lehce

⁷⁸ DOLEŽEL, Lubomír: *Objektivní vypravěč: Kalibův zločin Karla V. Raise*, In.: *Narativní způsoby v české literatuře*, Praha 1993, s. 92.

napodobit. Střetává se nářečí s dlouholetou tradicí a láskou k domovině. Před čtenářem se rozprostírá každodenní život horalů a vesničanů s jeho radostmi i strastmi.

Ze stylistického a jazykového hlediska se dostáváme do originální oblasti, protože se vždy odlišuje podle příslušného regionu, na který se daná regionální literatura soustřeďuje. Konstruktivně je výstavba knih vyřešena celkem jednoduše.

6.3. Časopis Krkonoše

Je třeba upozornit na žánry, které se vztahují k oblasti Krkonoš ve stejnojmenném měsíčníku. Časopis Krkonoše vychází již od roku 1968 a soustřeďí se na oblast Krkonoš i Jizerských hor. V každém ročníku nalezneme alespoň jeden cyklus povídek či jiných literárních ukázek, jež se dotýkají typických řemesel a mentality místního obyvatelstva. Legendy i pověsti nechybí v repertoáru časopisu, které se vztahují na temná i oblíbená reálná místa, na reálné události, o kterých bychom zajisté našli podrobnější informace v záznamech místních kronik či starších vydání lokálních novin.

V každém lichém čísle časopisu je obsažen cyklus Horská bída, kratoučkové povídky o podhorské kapele pod Černou horou. Obsahuje příhody a zážitky z hraní na zábavách a bálech atd. (Malá Krakonošova průba – hraní na hasičském bále v Hořením Vrchlabí – přehnal se sněhová fujavice, že tam museli zůstat do sedmi hodin ráno, avšak hrát nepřestali ani domů se jim nechtělo). Název získala kapela od své konkurence a ujal se. Texty připomínají lidová vyprávění, povídky v hospodě, kde se hovoří spisovným jazykem, místy melancholicky až nostalgicky zbarveným.

Sudá čísla nás přivádí ke starým příběhům a pověstem o křížových kamenech a božích mukách na různých místech v oblasti Podkrkonoší.

Další rubrika, kterou je příhodné zmínit, se soustřeďí na ukázky známých i neznámých autorů o Krkonoších.

1. *Pout' krkonošská* od Karla Hynka Máchy, která vznikla při návštěvě Krkonoš v srpnu 1833. Jedná se o pochmurnou báseň v próze, ve které se potvrzuje a rozkvétá temný romantický styl Máchy. Zjevuje svět plný protikladů, kde se vroucnost, cit a láska navrací v prázdnotě. Ve verších se odráží tragédie individuálního osudu, kdy se člověk cítí nepotřebný a odsouzený k věčnému putování v začarovaném kruhu. Život a naději symbolizuje motýl, který však nakonec skonává a bídný svět jej sežere. Nejkrásněji vynívají pasáže popisující horskou přírodu.

2. *Za zlatem a drahým kamením* od Johanna Maiera, kterou získal Bohuslav Balbín. Zadlužený kupec se vydává za poklady Krkonoš. Text připomíná cestopis či cestopisnou črtu, popisuje krajinu (strohý, stručný); popisuje lidi, které potkává - chudí, ale dobrosrdeční horští starousedlíci se svými dětmi. Stáří představuje zkušenost a moudrost, naopak mládí symbolizuje jankovitost a touhu po dobrodružství. Styl vyprávění je jednoduchý i jazyková struktura není ničím oživena, pouhá fakta a retrospektiva. Autor považuje osud horalů za osamocený a tragický, i když uznává, že díky tichu a samotě se mění pohled poutníků na okolní svět – drsnost přírody silně působí (nepříjemné krákorání vran a havranů se stává vítaným zvukem, zpestřením po dlouhé tiché cestě). Obsahuje i prvek Krakonošových pověstí.
3. *Velikonoce na horách* od Karla Čapka. Článek vyšel v roce 1936 v Lidových novinách. Jedná se o humoristický článek doplněný vtipnými a výstižnými ilustracemi autora. Některé pasáže obsahují krásná metaforická přirovnání („nosí na hlavách pletené pásky a na nohou čtyřhranné kufry...“) a blíží se satíře. Čapek vypravuje s osobitou brilantní lehkostí a důvtipem.
4. *Nebesům nejbliže (1. část), Božský opilý (2. část)* od Karla Holteia. Německý básník, spisovatel a herec navštívil Krkonoše poprvé v roce 1818 a teprve sto let po jeho smrti vyšel jeho rukopis v novinách Schlesische Volkszeitung. Psáno formou cestovního deníku, chronologicky uspořádán dle každého dne. Události i cesty jsou popisovány stručně, i když se místy objevují poetická spojení. Horalové jsou popsáni jako pracovití, svědomití a dobrosrdeční, ale osamocení. Druhá část odráží snový okamžik v opojné opilosti. Básnický duch autora se zde naplno projevil, až filosoficky podjaté, dřívější neutralita se mění ve smršť poetismů, radostných střípků. V textu oslovuje svého potenciálního čtenáře.
5. *Svěcení Labe* od Jana z Talemberka. Královehradecký biskup Jan František Kryštof z Talemberka jej vylíčil roku 1684 v dopise Pavlovi hraběti z Morzinu. Zmiňuje vládce Krkonoš Rýbrcoula (Krkonoš jako název ještě neexistoval) upozorňuje, že víra vše zachrání.
6. *Bohatá vesnice* od Eduarda Rudolfa Petráka. Hornobranský rodák vypráví o horské vesničce, idylicky zabarveno a vyprávěno poetickým jazykem. Mluví o horské bídě, jak duchovní tak tělesné. Popisuje vnitřní vybavení horské chalupy a zvyklosti rodiny, kde idylické líčení střídá krutá pravda. Krása přírody byla pro ně

všední, turisty považovali za blázny, hleděli na vše kolem sebe jako na prostředek k obživě a přežití.

7. *Velebný okamžik* od Františka Kodyma.

6.4. Autoři devatenáctého a dvacátého Století

Počet autorů, které lze zařadit do tvorby regionální literatury je nemalý, a proto si jmenujeme pouze některé z nich. Mezi takové autoři patří především místní rodáci nebo autoři, kteří si vybudovali k dané oblasti vřelý vztah.

Na Jilemnicku mezi autory převažují „nepraví“ literáti, totiž lidé s jinou původní profesí než je psaní. Nejčastěji publikují venkovští učitelé, etnografové, regionální vlastivědní pracovníci. Věnují se etniku podkrkonošského a krkonošského obyvatelstva, místním zvykům a tradicím, řemeslům a jejich rozvoji. Inspirují se svojí vlastní zkušeností a vyprávěním předků a starousedlíků.

Jako učitelé pracovali například Josef Šír nebo Antonín Pochop, kteří ve svých dílech volí především žánr pohádky, pověsti, humoresky či povídky. Od Antonína Pochopa zaujmou knihy *Krkonošova mísa a jiné pohádky a pověsti z horního Pojizeří* (Kruh 1984) a *Sedmkráaska čili sedmero pohádek z Pojizeří* (Velké Meziříčí 1904). V jeho literárním světě vystupují nadpřirozené bytosti a odkazují na starodávné místní pověsti. Josef Šír se soustředí především na příběhy z každodenního života venkovanů a horalů prostřednictvím krátkých povídek. Mezi jeho literární díla patří například *V horské škole* (Liberec 1947), *Pašerák a jiné povídky z hor* (Praha 1974), *Robotou života* (Hradec Králové 1979), *Na pobytí* (Lázně Bělohrad 1940) a další. Po jazykové stránce dokážou skloubit dohromady spisovnou a hovorovou češtinu s místním nářečím.

Vynikajícím znalcem nářečí je rodák z Mříčné Jan Buchar, od něhož jsou známé knihy *Co se kdy u nás šustlo* (Hradec Králové 1975) a *Co se šustlo taky jinde* (Hradec Králové 1980). Zaznamenává vlastní zážitky z podkrkonošského prostředí, kdy se nesnaží o žádnou idealizaci. Na konci krátkých povídek vždy trocha ironie, občas dokonce výsměch. Soustředí pozornost na častá řemesla, svátky a mezilidské vztahy.

Dalším tematickým motivem jsou vzpomínky na dětství a na život v oblasti podkrkonoší. Takové autentické záznamy nalezneme například v díle regionálního vlastivědného odborníka Miloše Gerstnera *Cesty po kousku nebe* či *Vánoční snění*, v díle rodáka ze Studence Karla Erbana *Starý Kalendář* (Praha 2000), který je seřazen chronologicky dle ročních období a církevních svátků.

Do protikladu staví město a vesnici, typický prvek realistické venkovské prózy, autor Zdeněk Rón ve svém románu *Jaro a prameny* (Praha 1938). Láska mezi bratry zrcadlí vztah města a vesnice, kde se zračí vzájemná závist a dohady. Stojí proti sobě těžká práce a lehkomyšlnost moderního města, moudrost a chaos. Spory vládnu i mezi generacemi, které představují vztah mezi otcem a mladším synem. Syžetová výstavba textu je jednoduchá, odvíjí se v jedné hlavní linii s několika drobnými odbočkami, například milostné motivy.

V literárních počinech minulého století nelze opomenout dva nejznámější autory české literární scény Jaroslava Havlíčka a Jana Weisse. Oba dva přispěli osobitým způsobem do fondu psychologické prózy.

Weiss se zabývá vícero oblastmi lidského života a zajisté je inspirován z velké části vlastními životními zkušenostmi. V knize *Dům o tisíci patrech*, stejně jako *Spáč ve zvěrokruhu* dokázal svůj smysl pro fiktivno, tajemno a zabíhá až do oblastí sci-fi. Dokáže čtenáře upoutat svojí propracovanou myšlenkou a také způsobem a stylem vyprávění. Mnohdy staví člověka do zcela nečekaných a překvapivých situací, které by jinému na mysl vůbec nevyvstaly. Ovšem v závěru daného okamžiku okouzlí postava svým jednáním a řešením případného problému. Vniká do mezilidských vztahů s lehkým a jemným nástupem, ale dokáže vystihnout jejich podstatu, všechny pozitiva i negativa. Pohrává si s lidskou myslí, vlastnostmi i pocity.

Ve svých dílech se nebojí dotknout společenských problémů v dobovém kontextu a nevyhýbá se jakékoliv kritice, ať už pozitivní či negativní. Častěji vyvstávají na povrch obrazy špatných stránek společnosti. A mnohdy hraje přístup okolí k nastavenému problému, který většinou představuje nějaká individualita, nějaký jedinec, podstatnější roli než samotný jev, v daném případě patologický, který u hlavního hrdiny panuje. Na druhou stranu přední postava příběhu má velmi podstatnou roli, protože zasahuje do lidských osudů ve svém okolí, a to zásadním způsobem.

Jan Weiss patří mezi zakladatele a průkopníky ve stylu psaní v duchu sci-fi. V jeho knihách se mísí sny se skutečností a nastolené hranice se prolínají nebo dokonce mizí. Člověk přichází s nějakou ideou, která je však slabší než skutečnost. Realita se zdá být v některých případech dosti krutá a nepřipustná, tehdy se postava snaží najít lepší svět a uchytit se v něm. Kromě objektivitu se setkáváme samozřejmě se silnou subjektivitou, protože se nám často naskýtá vlned do nitra a vnitřního myšlení jednotlivých protagonistů příběhu. Celou dobu totiž mluvíme o psychologické próze. Dále se naskýtají otázky: kdo jsem?, kam patřím? apod. zjevně existencialisticky zaměřené. Důraz je kladen na hlavní postavu, ale v celém textu je prostoupen hlubší a skrytý zájem a smysl. Otázky bytí se týkají i dalších postav díla.

Psychologická próza je ucelená a především strhává čtenáře svým příběhem, napjatostí, pestrostí, střídáním realistických a snových pasáží a mnohdy nečekaným závěrem.

„Jaroslav Havlíček většinu svých prací čerpal z dětství a mládí prožitého v Jilemnici, románové postavy a postavičky dobře znal, každá postava v jeho díle měla svůj živý vzor, snad proto jsou všechny tak plastické, tak živé.“⁷⁹ Havlíček se po celou dobu své tvorby nechává inspirovat svým vlastním životem. Privátním zdrojem se stává rodná Jilemnice, odkud čerpal náměty a tematické motivy. Dalo by se říci, že všechny postavy v jeho díle mají reálný protějšek. Mnoho námětů čerpal také z vyprávění a života své manželky Marie Havlíčkové. Po celý svůj život se živil jako úředník v bance a po večerech ukájel svojí spisovatelskou vášeň.

Od roku 1925 píše povídky, ke kterým se během svého literárního života několikrát vrátil, podobně jako u svých románů. V jeho díle nalezneme odkazy na konkrétní místa a postavy přímo z Jilemnice, z té staré Jilemnice, která se během století změnila. Například v prvním díle *Petrolejové lampy* zmiňuje na straně 11 hřbitov, jehož popisem začíná první kapitola, a je dosud takový, jaký byl tenkrát. Na straně 45 zmiňuje kostel sv. Vavřince, který byl tenkrát spojen se všemi důležitými životními událostmi obyvatelstva. Kostel symbolizoval místo, kde se všichni scházeli a společně oslavovali nebo vzpomínali na zesnulé, znamenal pospolitost a společnou úctu, která mezi tehdejšími lidem panovala. V dalším zásadním románu Havlíčka *Neviditelný* se setkáváme s reálnými postavami, jako například slečna Katy představuje Máňu Bryknarovou, u níž si vypůjčil její vzhled, veselou šibalskou povahu, věrnost a oddanost.⁸⁰

Mohli bychom pokračovat dále ve výčtu známých míst a postav. V každé knize se odráží Havlíčkovo dětství, mládí, celý život. Ponejvíce zasáhl do psychologické prózy, jak už jsme se zmínili. S bravurností dokáže proniknout do nitra jedince, dokáže proniknout do podstaty mezilidských vztahů a do středu společenských předsudků a konvencí. Vypravěčův pohled spoluvytváří románový svět, který vzhlíží k ostatním postavám s trochou objektivit, subjektivně hledí především sám na sebe. Především v románu *Neviditelný* se hlavní postava egoisticky soustředí na sebe a všechny události ve svém životě vztahuje na svojí osobu. Mnohdy se setkáme v jeho díle s milostnými motivy. Metaforicky zobrazuje skutečnost, kdy

⁷⁹ HAVLÍČKOVÁ, Marie. *Jilemnice v díle Jaroslava Havlíčka*. In *Jaroslav Havlíček. Neklidné srdce*. Liberec: Bor 2006, str. 61.

⁸⁰ HAVLÍČKOVÁ, Marie. *Jilemnice v díle Jaroslava Havlíčka*. In *Jaroslav Havlíček. Neklidné srdce*. Liberec: Bor 2006, str. 81.

se střetávají i snové pasáže. Soustředí pozornost na patologické jevy v oblasti psychologie a dokáže je rozvést do neomezených hranic.

Jaroslav Havlíček nemyslitelně patří mezi nejlepší autory české literatury a k nejvýznamnějším rodákům Jilemnice.

Závěr

Tato práce pojednává o projevech baroka na Jilemnicku. Nejprve čtenáře seznamuje s geografickou situací oblasti a snaží se určit její pomyslné hranice. Text poté postupně rozebírá epochu sedmnáctého a osmnáctého století po stránce historické, náboženské, umělecké a také literární. Lze hovořit o dvou podstatných částech práce, z nichž jedna se soustředí na historická fakta, druhá se zabývá odkazem regionální literatury.

Jilemnicko má dlouhou historii. Z původních několika malých vesniček se během staletí vyvinul dnešní moderní region. Postupně, ať už díky růstu vlastní populace nebo díky přichozímu obyvatelstvu, jímž byli nejčastěji řemeslníci buď ze zahraničních oblastí, nebo i z vnitrozemských krajů, rozvíjelo se i osídlení Podkrkonoší včetně jilemnické oblasti. V horských lesích se usidlovali uhlíři, skláři a dřevorubci. Již v patnáctém století, možná i dříve, lze doložit existenci sklářských hutí, při nichž vznikaly uzavřené komunity, které vytvářely nové osady a obce. I když u některých nelze jejich počátky vysledovat, známe alespoň pověsti vážící se k jejich vzniku či vysvětlující jejich název. Můžeme si klást otázku, proč lidé osidlovali oblasti s tak málo příznivými životními podmínkami. A můžeme si zároveň odpovědět, že horské prostředí svou drsnou tvář odrazuje a přitahuje zároveň, neboť dává prostor mnohým řemeslům a přináší nové možnosti využití všeho, co hory nabízejí. Vymezený prostor prošel během staletí mnohými změnami a vystřídal se tu několik majitelů. Největší rozkvět nastal v době, kdy panství na Jilemnicku vlastnili Harrachové, v jejichž vlastnictví zůstalo až do roku 1945. Za jejich působení panství vzkvétalo jak hospodářsky, tak společensky a kulturně. Zámek, který vznikl přeměnou někdejší nevelké tvrze, se rozrostl o nové křídlo, rozšířila se i zámecká kuchyně. Nejen požáry, ale i vzrůstající význam městečka způsobily, že původně dřevěné budovy ve městě byly postupně nahrazovány kamennými, především na náměstí. Již v první třetině 17. století se také připomíná panský pivovar, který získal během své existence i několik ocenění. V devatenáctém století pak vznikají četné kulturní a obrozenecké spolky, které přispívají k rozvoji kulturního života.

Jilemnicko bylo od počátku svého vzniku rozděleno do dvou částí, na panství jilemnické a štěpanické. Ta byla na počátku osmnáctého století, přesněji v roce 1701, spojena v jeden celek. Lidé zde žili typickým venkovským životem. Ze samotné Jilemnice se postupně rodilo město s obvyklým čtvercovým půdorysem s pravoúhlými ulicemi, na jehož náměstí se pravidelně konaly trhy. Centrálním místem byl barokní kostel sv. Vavřince. Také ostatní obce v kraji vznikaly podobnou cestou. Celý rok se až do „dlouhého“ devatenáctého století řídil

podle ročních období a především církevních svátků, tedy cyklicky. Vše se odráželo v každodenním životě venkovanů i měšťanů.

V předposlední kapitole se práce snaží zobecnit a přiblížit lidovou kulturu a folkloristiku, která je úzce spjata s krkonošským prostředím. Na základě prostudovaných knih a textů lze konstatovat, že mnohá vyprávění by nevznikla bez terénního výzkumu, který zahrnuje návštěvy pamětníků, chalupářů a starousedlíků. Etnografické a vlastivědné regionální bádání otevírá cestu k mentalitě a pestrobarevné paletě řemesel a tradic venkovského lidu, který se musel v přirozeném prostředí přizpůsobovat bídě, starostem s obživou a rozmarům počasí. Jedinečná povaha místního obyvatelstva a způsobu života dává prostý, otevřený a nezapomenutelný nádech obrazu venkova a hor.

Regionální literatura přináší mnoho netradičního a osobitého, ze stylistického a jazykového hlediska zcela originálního. Často se setkáváme s kombinací spisovné a hovorové češtiny s krkonošským nářečím. Autoři využívají pověrečných povídek, které kolují mezi obyvatelstvem, i mnoha dalších žánrů. Práce měla za cíl zmapovat literární díla, vzniklá na Jilemnicku, která se zabývají obdobím baroka. Nakonec však docházíme k závěru, že většina děl regionální literatury v této oblasti se vymezuje až do devatenáctého a do počátků dvacátého století. Hmotné památky barokní kultury rezonují pouze v beletristické knize Jaromíra Horáčka *Hadí štěstí*, v níž autor čtenáře seznamuje s pověstmi a legendami, které se k památným místům vztahují. Většina příběhů vznikala během staletí, utvářela se skrze ústní podání, dědila se z generace na generaci, aby pak skončila na stránkách této knihy, ale i mnoha dalších.

Dochází ke střetávání pohádkové a legendické roviny, které se ve většině děl neustále prolínají. Nadpřirozeno se střídá s realitou, fantazie se schopností věrně postihnout skutečnost. Bytosti, které v příbězích vystupují, nemusejí a ani nepocházejí z reálného světa. Často přicházejí z blízkosti Lucifera a podsvětí, ze světa lesních skřítků a víl, ze světa živoucí a nehynoucí přírody. Postavy zrcadlí reálné osoby, které nějakým neobvyklým způsobem zasáhly do běžného dění venkovského života. Spojitost s běžnou mluvou je zřejmá, dialogy připomínají dopolední či večerní posezení na lavičce před chalupami nebo rozprávky při draní peří, kde se setkávala ženská část obyvatel vesnice a vyprávěla si místní klepy. Děti s nastroženými ušima a s netrpělivostí poslouchaly pohádky či strašidelné příběhy, které vycházely z moudrosti i pověrečnosti starší generace. Lidé si museli vysvětlovat události a jevy, jimž nerozuměli často iracionálně, svým způsobem, který odráží tehdejší mentalitu.

Pokud zaměříme pozornost na odborné texty vztahující se k baroku přímo na Jilemnicku, musíme konstatovat, že jejich škála je poměrně úzká. Ze zmiňovaných staveb,

soch, kamenných křížů a sloupů, se odborné publikace dotýkají pouze okrajově oblasti severovýchodních Krkonoš. Jedná se o drobné stavby, mnohdy osamoceně stojící v krajině, jejíž osobitý ráz doplňují. Rozsáhlejší práce o baroku se věnují spíše známějším a rozsáhlejšími stavbám. Nejčastěji pak věnují pozornost monumentálnímu kostelu sv. Vavřince v Jilemnici. Doufejme, že v budoucnu se i ty menší památky barokního slohu dočkají podrobnějšího zpracování a zasazení do širšího kulturně-historického kontextu.

Zvláštní kapitolu tvoří vyprávění o Krakonošovi, kterému je věnována zvláštní pozornost, neboť mimořádně a neodmyslitelně zasahuje do koloritu krkonošských hor, který výrazně zpestřuje. Jeho postava se objevuje nejdříve v německé literatuře a teprve později se rozvíjí v české. Po druhé světové válce se hlásí o svou identitu znovu nabytá polská území, což se projevuje i v literárních pokusech přisvojit si původ vládce hor. Zaujmout zajisté můžou i jazykové variace pojmenování Krakonoše tak, jak se od zrodu této bájně postavy proměňovaly. Krakonošova postava je v regionální literatuře tematicky nejrozsáhlejší a existuje v nepřehledném množství variant. Rozměr dané látky by stál za větší odbornou práci, která by se soustředila na různá pojetí Krakonoše v jednotlivých literaturách. Předkládaná práce se daného tématu dotýká pouze okrajově, neboť není v jejích možnostech obsáhnout tak velký celek. Snad někdy v budoucnu vznikne velké dílo, které by otevřelo svět horského ducha nejenom dětem, jak je tomu v posledních dvou stoletích, ale i dospělým, jak tomu bylo na počátku.

Práce tedy dochází k závěru, že barokní tematika se v regionální literatuře, snad s výjimkou ojedinělých a krátkých zmínek, téměř neobjevuje. Oblast Jilemnicka není dosud dostatečně probádána ani z obecného historického hlediska, neexistují téměř žádné práce, které by se tomuto prostoru do hloubky věnovaly.

Resumé

This work deals with the manifestations of the Baroque Jilemnická. First, readers familiar with the geographical situation and tries to determine its imaginary borders. The text then examines the era gradually seventeenth and eighteenth century in terms of historical, religious, artistic and literary. You can talk about two essential parts of this work, one of which focuses on historical facts, the second deals with reference to regional literature.

Jilemnice region has a long history. Of the original number of small villages over the centuries developed a modern-day region. Gradually, either through their own population growth or because of the incoming population, which were mostly artisans, either from foreign regions, or from inland regions to develop in the foothills, including Jilemnice settlement area. In mountain woods, settling among miners, glassmakers and lumberjacks. Already in the fifteenth century, perhaps even earlier, may prove the existence of a glass works in which they formed a closed community to create new settlements and villages. Although some can trace their origins, at least we know the legend which relates to the formation and explaining their name. You may wonder why people settled in an area with so little favorable living conditions. And we can also respond to its harsh mountain environment discourages face and draws the same time, it gives rise to many trades and brings new possibilities of all that the mountains offer. Demarcated area has undergone many changes over the centuries and have been replaced with several owners. The biggest boom came at a time when the estate Jilemnicka owned Harrach, in whose ownership it remained until 1945. For the dominion of their activities flourished both economically and socially and culturally. Castle, which was the conversion of a former small fortress, has grown a new wing, spread the castle kitchen. Not only fires, but also the increasing importance of the town meant that the original wooden buildings in the city were gradually replaced by stone, especially in the square. Already in the first third of the 17th century, the brewery also recalled that during its existence, won several awards. In the nineteenth century, created numerous cultural revivalist groups which contribute to the development of cultural life.

Jilemnice been since its formation is divided into two parts, the estate and Jilemnice Štěpanická. This was the beginning of the eighteenth century, precisely in 1701, combined in one unit. People here live a typical rural life. The very gradually Jilemnice were born with a normal town square plan with a rectangular street, on the square regularly held markets. The central point of the baroque church. Lawrence. The other municipalities in the county formed

a similar way. The whole year until the "long" nineteenth century drove the seasons and especially religious holidays, ie cyclically. Everything is reflected in the everyday life of villagers and townsfolk.

In the penultimate chapter of the work seeks to generalize and to bring the folk culture and folklore, which is closely linked with the Giant environment. On the basis of these books and texts can be said that many of the stories would not have arisen without the fieldwork, which includes visits to survivors, and denizens of cottagers. Ethnographic and homeland regional research opens the way to the mentality and colorful variety of crafts and traditions of rural folk who had to adapt to the natural environment, poverty, livelihood and worries about the whims of weather. The unique nature of the local population and way of life gives a simple, open, and an unforgettable cast an image of mountains and countryside. Regional Literature offers many unusual and distinctive, from the stylistic and linguistic aspects completely original. Often we see a combination of literary and colloquial czech dialect with Giant. The authors make use of superstitious stories that circulate among the population, and many other genres. The work was designed to map the literary works created in Jilemnice region dealing with the Baroque period. Eventually, we conclude that the great majority of regional literature in this area is defined until the nineteenth and early twentieth century. Material relics of Baroque culture resonate only fiction book Jaromir Horacek Snake happiness, in which the author introduces the readers with myths and legends, which refer to memorable places. Most of the stories originated during the centuries, shaped by the oral tradition, passed down from generation to generation, so it ended up on the pages of this book, as well as many others.

There is a clash of fabulous and legendary plane, which in most works constantly intertwined. Supernatural alternates with reality, fantasy, with the ability to accurately capture reality. Being that the stories stand out, and do not even come from the real world. Often coming from the vicinity of Lucifer and the underworld, the world of forest elves and fairies, the world of the living and eternal nature. The figures reflect the real people who suffer from some unusual way to ordinary affairs of rural life. Linked by a common language with the obvious, the dialogue reminds morning or evening sitting on a bench in front of the cottage, or stripping down in the fairy tale, where he met a female population of the village and told the local gossip. Children with pricked ears and listened to tales of impatience or ghost stories, which were based on superstition and wisdom of older generations. People had to explain events and phenomena, which often did not understand the irrational in a way that reflects the mentality then.

If we focus attention on technical texts related to the baroque Jilemnicka directly, we must conclude that the range is relatively narrow. Of the aforementioned buildings, statues, crosses and stone columns, the professional publications only marginally affected the northeastern Giant. These are small buildings, often standing alone in a landscape whose distinctive character added. More extensive work on the Baroque, devoted rather more famous and larger buildings. Most pay attention to the monumental Church. Lawrence Jilemnice. Hopefully in the future, even the smaller sites will also see the Baroque style, a more detailed treatment and placed in the broader cultural and historical context.

A special chapter on the narrative form Krakonoš, which is given special attention, as extremely and inherently interferes with the atmosphere of Giant Mountains, which livened up considerably. The character first appeared in German literature, and only later developed in Czech. After the Second World War, the voice of his identity re-acquired Polish territory, which is reflected in the literature attempts to usurp the origin of the ruler of the mountains. Can certainly take a variation of the language naming Krakonoš way from the birth of this mythical character transformed. Giant figure in the regional literature thematically most extensively and exists in myriad variations. Dimensions of the substance would be worth more professional work, which would focus on different concepts in different literatures Krakonos. This work concerns the topic only in passing, because it is within its capabilities to encompass the great whole. Perhaps someday create great work, which would open the world of the spirit of a mountain only to children, as in the past two centuries, but also for adults, as it was in the beginning. The thesis concludes that the Baroque theme in the regional literature, perhaps with the exception of isolated and brief mentions, almost not appear. Area Jilemnice not been sufficiently explored nor the general historical perspective, there are few jobs that would be the area addressed in depth.

7. Použitá literatura

- AMBROŽ, Jindřich. *Jilemnice. Výňatky z dějin, rozvoj a zvláštnosti města*. Praha-Smíchov: 1941.
- AMBROŽ, Jindřich. *K dějinám farního kostela v Jilemnici*. In *Krkonoše 1939-1941*.
- AMBROŽ, Jindřich. *Z minulosti Jilemnicka*. In *Horské prameny 1948-1949*.
- BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství české země*. Praha: Panorama, 1986.
- ČERNÝ, Václav. *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti. (3) Baroko a klasicismus*. Jinočany: 2005. ISBN 80-7319-011-7.
- Čtení o Krakonošovi. Sborník studií*. Liberec: Bor, 2002. ISBN 80-902901-3-2.
- Lidová kultura hmotná a duchovní, kultura českého a slovenského lidu. Československá vlastivěda, Díl III*. Praha: Orbis, 1968.
- BUCHAR, Jan. *Co se kdy u nás šustlo*. Hradec Králové: Kruh, 1975.
- BUCHAR, Jan. *Co se šustlo taky jinde*. Hradec Králové: Kruh, 1980.
- ČAPEK, Karel. *Velikonoce na horách*. In *Jak viděli Krkonoše, Krkonoše*.
- DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1993. ISBN 80-202-0418-0.
- ERBAN, Karel. *Starý kalendář*. Praha: Malá Skála, 2000.
- GERSTNER, Miloš. *Vánoční snění. Krkonošské pohádky*. Praha: Dauphin, 1999. ISBN 80-7272-009-0.
- HAVLÍČEK, Jaroslav. *Helimadoe*. Praha: Československý spisovatel, 1963.
- HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neviditelný*. Praha: Československý spisovatel, 1979.
- HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. Praha: Československý spisovatel, 1987.
- HAVLÍČEK, Josef. *Historie okresu jilemnického*. Jilemnice, 1913.
- HOFFMANOVÁ, Klára. *Krkonošoviny*. Píchovice: BUK, 1995.
- HOLTEI, Karel. *Nebesům nejbliže Božsky opilý*. In *Jak viděli Krkonoše, Krkonoše*.
- HORÁČEK, Jaromír. *Krkonošský moudrantský*. Liberec: Krajské nakladatelství, 1958.
- Horská bída*. In *Krkonoše 2006*.
- HRABÁK, Josef. *Čtení o románu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

JECH, Jaromír. *Krakonoš. Vyprávění o vládci Krkonošských hor od nejstarších časů až po dnešek*. Praha: PLOT, 2008. ISBN 978-80-86523-91-0.

JÍLEK, František. *Ze života našich otců*. Liberec: 1960.

JIRÁSKO, František. *Selské bouře roku 1775*. In *Krkonoše 3/1975*, s.18.

KODYM, František. *Velebný okamžik*. In *Jak viděli Krkonoše, Krkonoše*.

KOUDELKOVÁ, Eva. *Krakonoš v literatuře. Kapitoly k literárnímu ztvárnění látky o Krakonošovi*. Liberec: Bor, 2006. ISBN 80-86807-23-1.

KRAMERIUS, Václav Matěj. *Rybrcol na Krkonošských horách nebo Zaklený a vysvobozený princ*. 1794.

KREJČÍ, Pavel. PROCHÁZKOVÁ, Jarmila. *Písňe, tance a lidé v Podkrkonoší*. Hradec Králové: Kruh, 1984.

KUBÁT, Miroslav. *Rýbrcoulové a Krakonoši*. In *Krkonoše 1969*.

KUDRNÁČ, Václav. *Okresy a města. Vysoké nad Jizerou, Dolení Roketnice a veškeré politické obce a osady*. Turnov: 1902.

LUŠTINEC, Jan. *Jilemnice – historická zastavení*. Jilemnice: Město Jilemnice, 2000. ISBN 80-238-6376-2.

LUŠTINEC, Jan. *Zmizelé Čechy – Jilemnice*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2007. ISBN 978-80-7185-824-9.

LUŠTINEC, Jan. *Příspěvek k umělecko-historickému zhodnocení kostela sv. Vavřince v Jilemnici*. In *Významná barokní architektura v Podkrkonoší*.

MÁCHA, Karel Hynek. *Pouť krkonošská*. In *Jak viděli Krkonoše, Krkonoše*.

MAIER, Johann. *Za zlatem a drahým kamením*. In *Jak viděli Krkonoše, Krkonoše*.

METELKA, Jaroslav. *Povstání poddanského lidu 1775 v severovýchodních Čechách*. 1976.

MOTYČKA, Ondřej. *Jilemnice, oblíbené letovisko*. In *Beseda 1941*. s. 209.

MOTYČKA, Ondřej. *Úryvky z kroniky Jilemnice*. In *Beseda 1941*. s. 314-315.

NEJEDLÝ, Vratislav. SUCHOMEL, Miloš. ZAHRADNÍK, Pavel. *Mariánské a další světecké sloupy na Semilsku*. In *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 1694.

Neklidná srdce. Jaroslav Havlíček. Praha: Mladá fronta, 1972. ISBN 80-86807-27-4.

PETRÁK, Eduard Rudolf. *Bohatá vesnice*. In *Jak viděli Krkonoše, Krkonoše*.

POCHOP, Antonín. *Sedmikráska čili sedmero pohádek z Pojizeří*. Velké Meziříčí, 1904.

- POCHOP, Antonín. *Krakonošova mísa a jiné pohádky a pověsti z horního Pojizeří*. Kruh, 1984.
- PRAETORIUS, Johannes Paul. *Krakonoš: Pravdivé a nadmíru žertovné, ale i strašidelné příběhy, které se udály v Čechách a ve Slezsku*. Hradec Králové: Kruh, 1970.
- PRAŽÁK, Václav. *Baroko východních Čech – architektura, sochařství*. Hradec Králové: Garamon, 1999. ISBN 80-902593-0-8.
- RÓN, Zdeněk. *Jaro a prameny*. Praha: Novina, 1936.
- ROYT, Jan. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. Století*. Praha: KAROLINUM, 1999. ISBN 80-7184-662-7.
- RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. Praha: Československý spisovatel 1973.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl pátý, Podkrkonoší*. Praha: Argo, 1995. ISBN 80-85794-50-0.
- SOJKOVÁ, Jana. *Bejvávalo na horách*. Hradec Králové: Garamon, 2003. ISBN 80-86472-14-0.
- Svatí pod horami*. In *Krkonoše 2007*.
- ŠIMÁK, J. V. *Co lze říci o počátcích Jilemnice a Jilemnicka?* In *Krkonoše 1937-1938*.
- ŠIMÁK, J. V. *Misie P. Kašpara Diriga*. In *Krkonoše 1939-1940*, s. 32.
- ŠIMÁK, J. V. *Z dějin náboženských v horách krkonošských*. In *Krkonoše 1937-1938*, s. 145.
- ŠÍR, Josef. *Krkonošské humoresky a rozmarné obrázky*. Vrchlabí, 1936.
- ŠÍR, Josef. *Na pobytí*. Lázně Bělohrad: Hraničářské nakladatelství, 1940.
- ŠÍR, Josef. *Robotou života*. Hradec Králové: Kruh, 1979.
- ŠÍR, Josef. *Pašerák a jiné povídky z hor*. Praha: Československý spisovatel, 1974.
- ŠÍR, Josef. *V horské škole*. Liberec: 1947.
- ŠOLC, Antonín. *Úryvky z kroniky Jilemnicka*. In *Beseda*, 1941.
- ZELINKA, Timoteus Č. *Jan Amos Komenský v Horní Branné*. Česká socialistická akademie a okresní pedagogické středisko v Semilech, 1970.

Obrazové přílohy

Obr. 1: Kostel sv. Vavřince v Jilemnici od východu. Autor: Ivan Grisa.

Obr. 2: Kostel sv. Vavřince v Jilemnici od západu. Autor: Ivan Grisa.

Obr. 3: Socha sv. Jana Nepomuckého u vchodu kostela sv. Vavřince, Jilemnice.

Autor: Ivan Grisa.

Obr. 4: Socha sv. Václava u kostela sv. Vavřince, Jilemnice. Autor: Jiří Krejčí.

Obr. 5: Sousoší sv. Kříže na náměstí v Jilemnici. Autor: Jiří Krejčí.

Obr. 6: Socha sv. Barbory. Autor: Jiří Krejčí.

Obr. 7: Kostel sv. Jakuba v Rokytnici nad Jizerou. www.zvonykrkonose.cz

Obr. 8: Kostel sv. Prokopa v Jablonci nad Jizerou. Autor: Ivan Grisa.